

מצוקת חייך

"גדול שימושה יותר מלימודה..."

אלול זה אבא ואבא זה אלול

אלול: הדבר הבולט בחודש אלול - יותר ספרי מוסר היו מונחים על שולחנו של אבא. הספר שהתמקד בו היה "אורות התשובה". אחרי שהוציא את "מועדי הראי"ה", היה מעיין בספר זה בכל חג במה שהוא "מעניני דיומא".

מלפנים היה שם המשפחה, כידוע, מנקין. אבא בחר בשם "נריה" משום שהוא חילק אותן לשנים: "נרי-יה". או אם תרצו: "נר-ראי"ה". כל הזמן הרגישו כיצד אבא שואב כל הזמן את תורתו, כחו ודרכו מהראי"ה זצ"ל ומהרב ר' יעקב משה חרל"פ זצ"ל. בכל הזדמנות הביא אבא את מה שנהגו הם ומה שראה אצלם.

פעם נסע אבא לקונגרס בשלהי הקיץ, והוא נתבקש על ידי תנועת "בני עקיבא" שיגיע לכנס "השומר הדתי". הרב אמר שהוא מסכים ונענה להם, אך את עשרת ימי התשובה הוא רוצה לעשות "מחוץ למערכת" ולהקדישם למקום תורה. וכאשר היו שיחות שלא כל כך מצאו חן בעיניו - פתח הרב נריה זצ"ל את "אורות התשובה", התנתק מכל מה שסבב אותו, והתחבר לעניני מוסר ותשובה והכין עצמו ליום הקדוש.

מסכת "אבות" - זה אצלי "מסכת אבא".

בחודש אלול תמיד היה הרב בישיבה. התלמידים הגדולים יותר חוזרים מהחופש, והבתים שמהם חוזרים הם לא תמיד בתים שעוסקים בהם בתורה. צריך להחזירם למצב לימוד. והחדשים (בעיקר בזמן שלא היתה עדיין קיימת חטיבת הביניים, המכינה בגבעת שמואל) - צריכים להכנס למסגרת של לימוד, מסגרת של שלוש תפילות מסודרות כל יום. תפקידו של אבא היה: לראות אם יש איזו בעיה כל שהיא לאיזה תלמיד. אבא היה נוהג לטפל טיפול אישי בכל תלמיד, והיה פועל ומכוון ליצור את ה"ביחד" החדש לשנת הלימודים החדשה. בזמנו היו מתחילים את שנת הלימודים בא' אלול ויוצאים ל"חופש" בא' באב. להתחיל ב"ראשון בספטמבר" - זה היה רק בחמש עשרה השנים האחרונות. הטעם שרוב השנים הקפידו להתחיל בראש חודש אלול: כדי שיספיקו להתכונן היטב לקראת ראש השנה.

אם דברנו על אלול - יש דינמיקה קבוצתית ויש דינמיקה אישית. אבא עבד מאד על הנושא החוייתי. את ה"סליחות" היו מתפללים לפני הנץ החמה. בכפר הרא"ה היו קמים ב- 4:15, לוקחים טלית שאולה בשביל לא לברך עליה, מגיעים לבית המדרש חצי מטושטשים. כשמנותקים מהאווירה בחוץ (בחוץ שורר חושך) - זה נותן משמעות אחרת ל"סליחות", וזה מביא לראש השנה אחר.

בתחילה הספרדים והתימנים היו נוסעים הביתה לראש השנה ויום הכפורים. בשנים האחרונות דאג הרב למנין בבתי הכנסת בכפר הרא"ה (עם רמ"ם מהישיבה, בשיתוף עם הישיבה החקלאית), ואחר כך דאג הרב שיוכלו להתפלל בישיבה עצמה. לשלוח ילד לראש השנה הביתה אחרי חודש הכנה - "טויגנישט"¹. אלול זה אבא, ואבא זה אלול.

1 = זה מחוסר ערך.

ראש השנה: בליל ראש השנה האריך אבא מאד בתפלת הלחש, והחזן ידע שלא לחכות לו. אבא היה בוכה ומתייפח כילד קטן. כשראיתי אותו בוכה, היתה לי חויה מאוד קשה, ולכן הפסקתי להתפלל עם אבא בראש השנה. גם בהיותו עובר לפני התיבה היה מתייפח, והתפילה היתה נמשכת זמן רב. אבא לא לחץ עלי שאבוא להתפלל דוקא איתו והוא הבין אותי. אחר כך - בהיותי בצבא - הייתי בא להתפלל ביום הכפורים בישיבה. והיו כמה שנים לאחר החתונה שהייתי מגיע לבדי להתפלל בישיבה ביום הכפורים.

יום הכפורים: בערב יום הכפורים חילק הרב סוכריות. כולם היו עוברים ליד הרב, מברכים ומקבלים סוכריה. המטרות היו: א) כדי להרבות במצוות (נתינת הסוכריה - גמילות חסד). ב) יש מצוה לאכול בערב יום הכפורים. ג) לשמוע ברכה ולענות אמן. ואת הכל עשה אבא בדרך הדוגמא האישית. במוצאי יום הכפורים היה מבקש אבא מן התלמידים, שלא יהיו "כתלמיד הבורח מבית הספר", ולא ירוצו תיכף ומיד הביתה.

סוכות: התכוננות ל"ושמחת בחגך" - היו הדסים בגינה שלנו והרב האיץ שנחפש הדסים משולשים, הדסים רגילים לא מניבים הדסים משולשים, והיה צריך לשרוף את ההדסים הקיימים. כבר לפני ראש השנה אמר לנו אבא: "תתחילו לחפש משולשים". ואף בעצמו חיפש אבא מדי פעם וסימן את המשולשים, וכמובן שלא חתכו אותם עד ערב סוכות. אתרוגים - בפרדס של ר' שרגא שלומאיי. היה הולך אבא לחפש אתרוג שבועיים לפני ראש השנה, ואם מצא אחר כך יותר יפה - היה נותן את הראשון לילדים ואת השני לקח לעצמו. וגם השני היה עובר לילדים, וכך עוד כמה וכמה.

כל החיים היו מתנהלים על פי הלוח העברי.

נויי סוכה - אבא היה מזרח להכין את נויי הסוכה מבעוד מועד. וכן היה אומר איך לתלות אותם ומה לשים והיכן לשים: את זה לתלות כאן, ואת זה - לתלות שם. לסוכה - היה אבא מוציא את תמונותיהם של הרב זצ"ל, הרב יעקב משה חרל"פ זצ"ל ור' אריה לוי זצ"ל. במשך כל חג הסוכות היה אבא חי בסוכה. תמיד הסוכה היתה בפתח הבית, ואת זה גם אני למדתי מאבא והחלטתי ללכת בעקבותיו. כיון שהסוכה היתה בפתח הבית - האורחים היו נעצרים בסוכה ולא נכנסים לבית. בחג הסוכות - הסוכה היתה לבית, תשבו ותדורו ממש. לבית - נכנסים רק להתרחץ ולשרותים. בשנה האחרונה, כשחזר אבא מבית החולים, וכשהיה קר בלילה, אמרה לו אמא: "מצטער פטור מן הסוכה", והיא שכנעה אותו. אך בכל שנה - אף ילדים בגיל צעיר ביותר היו ישנים בסוכה.

שמחת תורה: אבא בכפר היה "הלב" של ההקפות, היה רוקד ושר ומפעיל את כל הקהל. "זיאתיו כל לעבדך" היה שר בסגנון של שיר הפלמ"ח (כך עשה גם בימים הנוראים). ומשאמא הדליקה נרות בכניסת החג - תפקידי היה לפסול את הסוכה.

הילדים בכפר הרא"ה היו עושים תחרות מי יקדימו בשלום, אך אף אחד לא היה מצליח. לקראת כל חג היתה לאבא הכנה, בכון של עליה והתקרבות לחג הקרב.

ימים נוראים עם אבא

בראש חודש אלול עם בואם ושובם של תלמידי הישיבה, חדשים גם ישנים לישיבה, היה מקדים ומודיע שבימים נוראים כולם נשארים בישיבה ללא יוצא מן הכלל. ונימוקו עמו: אורת התפילה המרוממת, הקדושה ששררה באולם הישיבה בימים נוראים - אין תחליף לה, אף במנין הטוב ביותר של בעלי בתים בכל אתר. והוא צדק! אלו שנשארו וטעמו טעמה של תפילת ימים נוראים בישיבה - התפילה, מנגינותיה, וטוב טעמה מלווים אותם עד עצם היום הזה. היו מהם ששבו לישיבה שנים מרובות אחר כך ליום כפורים ויש לראש השנה לשבוע מזיווה ולשוב ולטעום טעמה.

ההורים, פעמים שלא טעמו טעמה של תפילה בישיבה, ולפעמים רצו ששולחן החג שלהם יעוטר בבניהם, לא הסכימו בלב שלם עם החלטה חד משמעית זו, ומהם שאף סרבו לקבלה. בניהם החדשים, שלא ידעו במה מדובר, לא תמיד עמדו לצד החלטתו של ראש הישיבה, או-אז החל מסע לחצים בלתי פוסק, החל במכתבים וכלה בטלפונים בכל שעה, לשחרור הבן-יקיר לתפילה, לחוג את החג בבית ההורים. כצור איתן היה עומד מול כל הבקשות. עמדתו ברורה היתה: לא רצון ההורים ולא נוחות זמנית, יקבעו את דמות הימים הנוראים לנצח, בתדמיתם של בני הישיבה ובגריה. רק במקרים יוצאים מן הכלל ניתנה הרשות. כדרכו היה עושה את הכל, כדי להבהיר בדרכי נועם את עמדת הישיבה ואת החשיבות העצומה שיש בשהיה בישיבה. לעיתים נשאר הבן רק מכח ההחלטה המחייבת, ומרגלא בפומיה: לראש שנה ויום הכפורים נכנס אני מטוהר ומזוקק, מתוך היסורים שנתסרת, בדיונים עם התלמידים וההורים, שהטרידו והתווכחו ואיימו, פעם פעמיים ויותר... ימים ולילות כל אחד, רק על בנו היחיד... יסורים מזככים...

והוא, מאמצים מיוחדים היה עושה, כדי ליצור אורת אמת של ימים נוראים, במסגרת הישיבה, בחודש אלול, בלימוד מתוגבר של עניני ימים נוראים, ספרי מוסר והדרכות, ולימוד עניני תשובה, הוראת ולימוד "אורות התשובה" למרן הרב. השיחות היו מוקדשות לעיצומם של הימים. בשבתות היה מכנס קבוצות של שבטים, ומלמד אותם את ניגוני ראש השנה ויום הכפורים המושרים בישיבה, כדי שתהא תפלתם כתפילת זקן ורגיל.

אמירת הסליחות הראשונות - אף היא טעם מיוחד היה לה. בעוד ליל, חושך, כוכבים בשמים, היה אבא המעורר והמעיר את תלמידי הישיבה להתפלל בציבור ולומר את הסליחות: "ישראל עם קדושים, קומו לעבודת הבורא", עובר היה הלך ושוב במסדרון הרחב של בנין הישיבה, מעיר, משורר, וצאן הקדשים, שאזנו קלטה את השירה שהושרה בקדושה ובטהרה - היו מתעוררין ומכינים עצמם לסליחות. לעיתים הוסיף מנגינה ממנגינות מירון, שהתאימה למילים "שומרים לבוקר שומרים לבוקר, השכימו לסליחות".

ליל ההכתרה - ליל ראש השנה היה אבא מנותק מאתנו ומחובר למעלה. יחד עם כולם החל את תפילת שמונה עשרה, כאשר הוא מכין עצמו בסילודין לעמידת "ליל ההכתרה", כבטוויים של חסדי

חב"ד, ומאותו רגע היה גופו כאן והוא לעילא לעילא. זמן רב לאחר סיום התפילה של החזן והמתפללים - היה הוא עומד ומתפלל, בכיות פורצות מגרונו, וכל כולו רוגש-רוטט, תפילה לא-ל חי, דבוק ורוגש מאימת חידוש המלכות. פעם אירע שאחינו הלך בילדותו לתפילת ליל ראש השנה לישיבה, ונשאר בודד פוחד, וקרא בקול אבא, אבא, והוא אינו נענה - כי נקשר בתפילה לאביו שבשמים - "מי לי בשמים, ועמך לא חפצתי בארץ" (תהלים עג,כה). שנים רבות לאחר מכן חשש אחינו לעלות לישיבה, שמא ישאר הוא לבדו.

הסתיימה התפילה בבית מדרשה של הישיבה. אחרוני המתפללים סיימו, אחלו ברכת "לשנה טובה תכתבו ותחתמו לאלתר", ובמקום אשר "עמד שם את פני ה'" (בראשית יט,כז), ניצב הוא לבדו לפני ה' שעות מרובות. בכניסה לישיבה פרצו הבחורים ברקודים סוערים "ובכן צדיקים יראו וישמחו וישרים יעלוזו"... ותפילת היחיד עדיין בעיצומה ממשיכה. הישיבה כולה כבר באמצע האוכל, ורק אז פוסע הוא שלוש פסיעות לאחור ושב אלינו ולעולמנו, מסיים תפילה "עלינו", ואז זכות היתה להתקרב אליו ולקבל ברכת קודש ואיחולי לב סוער, שנאמרה בלבביות ברגש, ובעינים שהיו אדומות מבכי: "לשנה טובה תכתב ותחתם לאלתר לחיים טובים". בחורים בעלי נפש שעקבו מתי ירד הוא מלמעלה, מאולם הישיבה, נגשו ועמדו דוממים, להיותם מתברכים ברכה שנאמרה בקדושה ובטהרה, וגם הם יברכו אותו. רבים היו אשר בימים נוראים בעקבות שיחותיו ודבריו - היו מחליטים על תענית דיבור. מהם שלא שחו שיחת חול בראש השנה ויום הכפורים, ומהם אף לעשרת ימי תשובה כולם, מראש השנה עד מוצאי יום הכפורים...

חיבה יתירה היתה לו לתפילת יום הכפורים וסדר העבודה: בשלוח היה נכנס לחדרי הכתות בעשרת ימי תשובה, ולאחר בקשת רשות מהר"ם, היתה בפיו שאלה: כמה פעמים היה נכנס הכהן הגדול ביום הכפורים לבית קדשי הקדשים? - כאשר, כצפוי וכרגיל, לא היו התשובות נכונות, רובן היו ניחושים, אז היה עונה על השאלה, מגמק ומסביר את המקור לתשובה, ומסכם: רואים אנו שתפילת יום הכפורים עדיין לא שגורה וברורה לנו, אכן תפילה לא קלה היא להבנה. ואף שאנו בסדר העבודה מתפללים בנוסח ספרד, והפיוט הנאמר הוא יותר מובן, עדיין לא נקלטו הסדרים וחובה עלנו להסדיר תפלתנו. כל אחד יכין תפלותיו, ילמד את המחזור - יעבור על סדר העבודה במסכת במשנה יומא, ותהא תפילתנו מובנת ומתקבלת...

התחברותו אל נשמות הדור והדורות שעברו, נתגלתה במלוא עוצמתה בתפילת "יזכור" ביום הכפורים. היה מזכיר את אבותיו, רבותיו, ותלמידי הישיבה לדורותיהם שהלכו לעולמם, לפני ותוך כדי מלחמת השחרור, במלחמות הקיום והישע. אנחות הכאב שפרצו מלבו פלחו את חלל בית התפילה שבישיבה, שהיה מרוקן מהתלמידים הצעירים היוצאים בשעת יזכור ו"מלא" באנחות. ענן כבד על האהל, בעננה הפרושה באויר. איש איש הוזכר על ידו - בניה בוגריה של הישיבה, כמו בנו שלו הרב אברהם יצחק זצ"ל, שהלך לעולמו לאחר מחלה קשה בחיי אביו. כל שנה ושמותיה. שנה שנה נוספו שמות, ורובם צעירים, רעננים וטריים, שרק שנה שנתים לפני כן חבשו את ספסלי הישיבה, ונפשו של ראש הישיבה קשורה בנפשם. נפילתם במערכות ישראל או במחלות או תאונות שברה את לבו על גודל השבר והחלל... דמותם וזכרונם לא נשכחו בעולמה של הישיבה, הם נזכרים וחוקקים באולם "זכרון בנים". איש איש תמונתו ומסגרתו. בזכרונו של אבא היו חיים וקיימים, אולם אתנו הם אינם,

וחללם ועולמותיהם נקטעו באיבם. וחסרונם במערכות החברה בולט ביותר. בהיותו בבית החולים נערכה האזכרה השנתית לתלמידי הישיבה שנפלו במערכות המדינה, ביא' מרחשון. אבא שהיה בבית החולים התרכז עם המעמד, אך מאחר שהיה זה לאחר חתימת הסכם "אוסלו", שדעתו של אבא לא היתה נוחה הימנו ומאדריכליו, נאנח ואמר: סיוע הוא מן השמים שהנני פה, כי מה הייתי אומר להורים השכולים אילו הייתי בישיבה באזכרה, כיצד הייתי מנחם אותם ביגונם?

בקידוש שנערך בין תפילת שחרית למוסף בימי ראש השנה כמנהג הישיבות הליטאיות אשר נוהגים לטעום מזונות בין שחרית לתקיעת שופר היה מלמד פרק במסכת ראש השנה, בכל קידוש. שנים רבות לאחר הלימוד בישיבה יאמר אחד מבוגריה - חבר שבט אמונים - כיום הפרופסור עמנואל אטקס: חווית הימים הנוראים בישיבה היתה חוויה פורמטיבית. התפילה בישיבה בכלל וימים נוראים בפרט, מסייעת לי עד היום, בבואי ללמד ולדון בנושאי תפילה בחסידות או בישיבות. מנגינותיה, עוצמתה של התפילה בימים נוראים מתנגנות באזנים ובלב. חקוקות על לוח לבם של בוגרי הישיבה לדורותיהם. והנוסח עצמו - ראשית מקורו בבית סבי שהיה בעל תפילה בימים נוראים בעיירה, ושירתו "היום היום תאמצנו" או "הממליך מלכים" היא פרי התאמתו. חלקה מנגינות המקובלות בישיבות, שהועברו על ידי ר' אריה לוי זצ"ל בתפלתו בימים נוראים, ועל כולם הנשמה הטהורה המתפללת של אבא, המחוברת אל אבותיו ורבותיו שבעבר, ומדינת ישראל בהווה. כך היה מתפלל בשנים האחרונות ביום הכפורים את תפילת נעילה במחזור צה"ל, מחזור שרוף דפים ששרד מהתקפה הסורית על מחנה "נפח". אבא קיבלו לאחר ביקורו במחנה, ימים ספורים לאחר הדיפת החיילות הסורים, במלחמת יום הכפורים.

לקט מעשים והנהגות

שמע, ליקט ורשם: הרב פתחיה נריה

הרב דב כהן:

הדריך את הרמ"ם ללמוד "מסילת ישרים" בחודש אלול עם הבחורים. הלימוד הזה הוסיף הרבה לתלמידים.

הרב שמחה אריאל:

המליץ לי ללמד את פרק הנקיות (פרק יא) מ"מסילת ישרים". והוסיף: אף שהגר"א אמר שעד פרק יא ב"מסילת ישרים" לא מצא מילה מיותרת, פרק הנקיות עוסק בהרבה הלכות מעשיות וחשוב לעורר אליהן.

ר' אורי בן נון:

היה מתחיל לשיר "ישראל עם קדושים" עוד מהבית עם הטלית והתפילין. לא היה נכנס לחדרים, רק עובר על ידם, ולא דופק בדלת, והקול הולך ומתגבר עד שהיינו שומעים על יד דלת החדר.

הרב הראשי לישראל, הרב אליהו בקשי - דורון:

לפני חמש עשרה שנה הוא היה במירון ושמע סליחות נוסח ספרד בנוסח ישיבתי. לאחר מכן, הוא כינס את כל ראשי הישיבות לדיון בשאלה איך לשלב את הנוסח, וביקש ממני לדבר על כך. הרב נחום: בשנים הראשונות לא נתן לתלמידים לנסוע לא בראש השנה ולא ביום הכפורים, גם לבני עדות המזרח.

הרב בקשי - דורון: אני רואה שברוך ה' יש נוסח ישיבתי ספרדי ומוכרחים להכניס אותו. הוא הכניס לי את הענין בראש שצריך להכניס את הנוסח הספרדי לישיבות.

הרב שלמה יחיאל:

גמרתי את לימודי בישיבה אחרי מלחמת ששת הימים (שבת גלבע): כשהייתי שנה ראשונה בישיבה בימים נוראים, זכור לי שהרב שאל אותי איך אני מרגיש בישיבה ודיבר איתי על הרעיון, להכניס לנוסח התפילה בישיבה את הפיוט "עת שערי רצון"¹.

1 הנאמר על ידי קהילות ספרד, ולא על ידי קהילות אשכנז.

דוד לוי:

כששר "ישראל עם קדושים" - שמעת כמו בכי מכל הנשמה, וזה גרם התרגשות שלא תשכח מעולם.

למרות שאני ממוצא תימני, החליטו שגם אנו נשארים לימים נוראים. התפילה הכי יפה שהייתה לי בחיי הייתה תפילת הרב בימים נוראים. רציתי אחר כך בכל השנים להיות כאן, כי זו היתה התעלות טוטלית. יהי רצון שיוכלו להמשיך בדרך הזו הלאה...

מעטוף אהרון:

כשהיינו באים לבקש לצאת הביתה, היה שואל האם אתה חושב שזה חשוב? חוץ מראש השנה ויום כפור, שאז התעקש לא לתת לתלמידים לצאת הביתה, והסביר שבמקומות אחרים חסרה האוירה המתאימה לימים נוראים. השנה הראשונה היתה בשבילי עולם חדש ואחרי ראש השנה אמרתי לו תודה רבה על התפילה.

הרב טובי:

ישבתי על המזודה ובכיתי מול בית הרב נריה בתחינה לנסוע לראש השנה, והרב לא ויתר... אמר: בשום פנים ואופן. אתה בראש השנה בשיבה. בכל תוקף עמד על כך שכולם יישארו בשיבה. ראה חשיבות חינוכית עצומה בהשתתפות תלמידי הישיבה בתפילה ישיבתית בראש השנה. היום במבט לאחור, ראש השנה בשיבה... לראות אותו מתפלל... כולם גומרים לאכול והוא עדיין בשמונה עשרה של ערבית...

הרב עזרא לוי:

השיא היה בתפילת יום הכפורים. היה משהו מדהים. אני כבן העדה התימנית רציתי להשתחרר ליום כפור אך הוא השאיר אותי בשיבה. בשנה הבאה כבר לא ביקשתי להשתחרר. ישבתי בקרבת מקום לידו בתפילת מוסף. בכריעות שבסדר העבודה הרגשתי כאילו הכהן הגדול בבית המקדש נופל ב"כורעים". היינו מחכים כמה דקות. לא היה מסוגל לקום עד שהרימו אותו. למרות התפילה הארוכה, הדביק את כולנו. כשאתה שומע אותו מתפלל, אתה מרגיש כמו כהן גדול שמשמש בבית המקדש...

היה עובר לפני התיבה בתפילת המנחה של ערב ראש השנה. עורר את התלמידים לפני התפילה בדברים קצרים על יחודה של תפילה זו, כי זו תפילה אחרונה של השנה, ובה ניתן לתקן את כל תפילות השנה. בשונה מהנוסח המקובל במקומותינו, נוסח ניגון תפילה זו היה כנוסח החם, מתחנן ומשתפך של חסידי ברסלב הוותיקים.

האריך מאוד בערבית של ערב יום א' של ראש השנה .
אמר לחתנו [הרב יהודה עמיחי], כי ממשנתו של ר' נחמן מברסלב, למד על מעלת התפילה
הראשונה של ראש השנה שבה נעשים תיקונים גדולים של כל השנה.

סיפר לי פעם שבזמן שניתן היה להתפלל בכותל (בשנים הראשונות לעליתו ארצה), התפלל בערבי
ראש השנה ברחבת הכותל המערבי. מכח אותן תפילות יכול היה לשער לעצמו תמיד בערב ראש
השנה כאילו עומד בתפילה על יד הכותל.

בראש השנה שלאחר פטירת אחינו אברהם יצחק זצ"ל (נפטר בלילה, ערב ראש השנה, ליל זכור ברית),
כבש אבא רחמיו ונמנע מלבכות על הנפטר.
לאחר ראש השנה, מיד במוצאי החג, שב להיות שבור ורצוף וביכה את הנפטר בשברון לב גדול
ובבכי.

בדבריו בראש השנה, לאחר פטירת אחינו, לפני התקיעות הסביר את דברי הגמרא (ראש השנה כו.א.)
המנמקת את איסור ציפוי השופר בזהב "כיון דלזיכרון קאתי, כלפנים דמי" [דהיינו, ככניסת כהן גדול ביום
הכפורים לקודש הקודשים בבגדי לבן ולא בבגדי זהב, שאין קטיגור נעשה סניגור].
וביאר לפי זה, שבזמן תקיעת שופר, כשזוכים להיות "יודעי תרועה", בזמן זה מגיע אדם מישראל
למקום שבאף זמן אחר לא יכול להגיע.
בימים רגילים מותרת הכניסה לישראלים עד סוף העזרה. מביאי הביכורים היו מותרים להכנס עד
לפני המזבח. בתקיעת שופר נכנסים לפני ולפנים.
בחזרתו על דבריו לפני המשפחה בשעת סעודת החג, הוסיף בהתרגשות רבה:
כהן גדול שנכנס לפני ולפנים - נדרש שלא ליטמא למתים ואין אבילות בדרגתו. כן נדרש עכשיו
מאתנו...¹

עד סביבות שנת תשל"ב נהגו להתפלל בישיבה את תפילות העמידה של הימים הנוראים בקול
מעורר, בדבקות דקדושה בנוסח חסידי קרלין [וכן מובא בשו"ע (אורח חיים תקפב.ט) שיש נוהגים להרים את
הקול בתפילת הימים הנוראים].
בתחילת תפילת עמידה היה נשמע קולו, איי, איי, הוי, הוי, הוי, הוי.. והיו התלמידים
מתעוררים מאוד ומתעלים בתפילתם.
נוהג זה הופסק על ידי אחד הרמ"ם, שדעתו הייתה שצריך להתפלל בלחש, והיה מהסה ומשתיק
בש..ש..ש.. את המגביהים קולם.²

1 למרות האבילות על הבן-האח, ר' אברהם יצחק ז"ל.

2 כאן רואים את ענותנותו הגדולה של הרב, שביטל את דעתו לדעת אחד הרמ"ם, על אף שמוזכר על כך במפורש בשו"ע
- המע'.

הרב יגאל פיזם:

התפילה של ראש השנה... יותר מאוחר למדתי בחסידות לבאר את הענין המיוחד של ליל ראש השנה.

בספרי מנהגים מובא לאמר תהלים כל הלילה ולא לדבר דברים בטלים.
כאן לא היינו צריכים הסברים. ראינו את תפילת ראש השנה.
הרב היה מבקש שלא יחכו לו. ירדנו לרקוד ולאכול.
ראינו את הרב יורד אחרי הכל, והייתי נפעם.

הרב נחום:

בראש השנה האחרון, בליל היום השני - עמד כמנהגו בכל שנה עד שלחץ לכולם את הידיים וברכם.

ברך בראש השנה: חג מבורך ושנה טובה. נוסח זה קיבל מהרב קוק (ראה "מועדי הראי"ה" לראש השנה, עמ' עב).

שמעתי משמו [מתלמיד], לא לאמר סתם "שנה טובה" - כי אינך יודע איך היא תהיה - אלא צריך לאחל שתהיה שנה טובה.

בהפסקה שבין שחרית לתקיעות, היה מלמד ממשניות מסכת ראש השנה, וביום השני היה שר את הניגון של האדמו"ר החלוץ על המשנה סוף ראש השנה "זכי ידיו של משה וכו".

הדרכות לתלמידים בהפסקה שבין שחרית לתקיעות:

1. על מנת שלא להסיח את הדעת בתפילה, להכין לקראת תפילת מוסף ספר מוסר הקרוב ללבך, כדי לעיין בו בשעה שממתינים לתקיעות בתפילה בלחש, ובסיום התפילה, בהמתנה לתחילת חזרת הש"ץ.

2. להביא מגבת או סדין לכריעה ב"עלינו", ולא עיתונים המסיחים את הדעת.

3. מתוך שהיו אוכלים מזונות בהפסקה, המליץ לתלמידים לקבל על עצמם ללמוד ברכת "על המחיה" בעל פה, כי היא ברכה שכיחה, ולא בכל עת מצוי סידור או ברכון להיעזר בהם. והוסיף: זכות הקבלה שיקבלו על עצמם, תעמוד לזכותם בדיון.

בסיום ההפסקה, לפני השיחה שנתן כהכנה לתקיעות, ישב בחדרו ועיין בספר "שפת אמת". ספרים נוספים שהיו על השולחן בשעה זו - "יסוד ושורש העבודה" ו"אורות התשובה".

השיחה ביום א' של ראש השנה לפני התקיעות, היתה על עניני הכלל, העם והעולם כולו. ביום ב' של ראש השנה - השיחה הוקדשה לעניני תיקון הפרט. (ועיין ב"שפת אמת", שמרחיב את חילוק הזוהר בין יום א' שבו דינא קשיא ליום ב' שבו דינא רפיא לענין כלל ופרט). והשיחה נאמרה בהתרגשות רבה, בניגון מיוחד, מעורר לבבות, כשהטלית מושפלת על פניו.

פעמים הרבה דרש בענין פרק התהלים (מחזור מ) הנאמר לפני התקיעות, על "גאון יעקב" ו"עם אלוקי אברהם", ועל האמירה "יהי רצון שנהיה לראש ולא לזנב".

היה עובר לפני התיבה בתפילות המוספים של ימים נוראים, כל נדרי ונעילה.

תפילת החזן, "הנני העני ממעש...", שלו הייתה נאמרת בהתרגשות רבה ועוררה את הלבבות לקראת תפילת המוסף. מי ששמע את תפילתו, לא שכח לעולם.
אמר תלמיד אחד ששמע ממנו דקדוק בנוסח הפיוט "תגיד ליעקב דבר, חוק ומשפט": "דָּבָר" - בקמץ [ופסיק בין דבר לחוק], כי מתכוון לפסוק "מגיד דבריו ליעקב" (תהלים קמז, יט).
היה עומד במשך כל התפילה והקריאה בתורה - גם בימים נוראים.

ר' אברהם גולדצוויג:

בקדיש יתום שאחרי הקריאה בראש השנה לא אמרתי "לעילא לעילא" אלא כנוסח חב"ד. הרב לקח אותי לחדרו, ופתח לי תשובה של ה"דברי חיים" המדברת בענין שלא לפרוש מהצבור.

כשלמד ב"מרכז הרב", נהג בתענית דיבור בכל עשרת ימי תשובה. בצום גדליה נהג ללמד את התלמידים, כמה פעמים היה נכנס כהן גדול לפני ולפנים. והיה שואל זאת כדי לעוררם ללמוד את מסכת יומא ואת סדר העבודה. [התשובה - ארבע פעמים. ראשונה - להקטיר קטורת, שניה - להזות דם הפר, שלישית - להזות דם השעיר, והרביעית - להוציא את המחתה של הקטורת].

ל"מבצע" משלוח אגרות הברכה לקראת השנה החדשה (תשובה למכרכים, ומשלוח יזום שלו) היה מגייס גם את ילדי הבית. תפקידנו היה קיפול האגרות, הדבקת הבולים וכתיבת הכתובות. על השולחן היו נערמות ערימות של אגרות ברכה. על כל האגרות היה חותם, ומוסיף לעיתים תוספת ברכה, כפי שמצא לנכון. עשה כל מאמץ, לענות עד יום הכפורים על כל המכתבים הרבים שהגיעו אליו במשך הזמן. הכינוי שנתן לחבילות המכתבים שעמדו על שולחנו [לפני שעה עליהם], היה: "חבילות עבירות שבין אדם לחברו"...

לאבא זצ"ל היה "מפעל צדקה" פרטי. רבים היו פונים אליו בבקשה לסייע בעניני צדקה. היה פונה למכרכים וידידים, ומתרים אותם לצרכים אלו. ידוע לי על כמה אנשים, שאינם מפורסמים בקיום תורה ומצוות, שהיה מתרים אותם, וקיבל מהם תרומות בעין יפה. היתה לו רשימה של אנשים שידע את מצבם והיה שולח להם סכומי כסף, ובפרט בעשרת ימי תשובה ובערב פסח. לפי הרושם שלי, היו סכומים גדולים מאוד שזרמו במפעל הצדקה הזה.

נהג לעשות פדיון כפרות בבוקר יום התשיעי בתשרי בתרנגול זכר, שניתן אחר כך לצדקה.

חילק סוכריות לבחורי הישיבה בערב יום הכפורים שיברכו ויתברכו בברכת שנה ומתוקה. [נכדו, הרב יצחק נריה: הטעם לכך, שזו סגולה למי שנגזר עליו שיזדקק לצדקה, וזה יכול להיות ככפרה עליו, ובדומה לכך: מנהג חב"ד הוא לבקש "ליקח" (מין עוגה) בערב יום הכפורים].

הקפיד על סעודה מכובדת בבוקר ערב יום הכפורים - והזכיר תמיד את הדעה על "כל האוכל בתשיעי כאילו נתענה תשיעי ועשירי" (ברכות ז.ב.), שסעודה זו היא תמורה לסעודה של יום הכפורים.

תמה על מי שהולך ביום הכפורים ובתשעה באב עם אותם נעלי בית... [וכן נמצא בב"ח, שבתשעה באב חליצת הנעל היא מדין צער בהרגשת הקרקע, ואילו ביום הכפורים חליצת הנעל היא ביטוי לטהרה, והעיקר שלא יהיה עור]

לאחר סעודה מפסקת, ברך את ברכת הבנים בנוסח ה"חיי אדם" - בהתרגשות רבה. צירף את כל הבנים ביחד על ידי טלית על ראשו וכן ברך את הבנות.

דוד לוי:

באמירת "יזכור" ביום הכפורים, הזכיר את כל בוגרי הישיבה שהלכו לעולמם, וכל שם ושם שהיה קורא - היה נשמע כמתייחד עם השם.

ר' פנחס ורדי:

"אור הגנוז לעתיד לבוא"¹, כנראה שיש אנשים שיש להם גישה לאור הזה. לפעמים הרגשתי כשהרב דיבר, שיש מילים שהקב"ה גנז אותם, ולרב יש גישה למילים הללו... בשנים הראשונות ביום הכפורים במוסף, חשבתי: הלא הכהן הגדול עבד, אילו הכהן הגדול היה מתפלל, כך היה מתפלל.

טמיר:

איזה יכולת להחיות פסוקים, להחיות את עבודת הכהן הגדול!

הרב ברוך פרייזן:

החליף את המחזור בתפילת נעילה למחזור "הפצוע"... הכוונה היא למחזור שנפגע מפגז סורי במלחמת יום הכפורים, והרב מצא אותו במחנה נפח בעת ביקורו את הלוחמים בימי המלחמה.

במוצאי יום הכפורים, קיים את הפסוק "לך אכול בשמחה לחמך" (קהלת ז.טז.) בסעודה קלה על לחם.

"ילכו מחיל אל חיל" (תהלים טז.ז), בזמן הסעודה לימד הלכות סוכה מקיצור שולחן ערוך (כך נהג הגאון מוילנא והרב קוק זצ"ל - ראה במועדי הראי"ה עמ' צ).

1 עפ"י חגיגה יב. א: "אור שברא הקב"ה... גנוז לצדיקים".

מר' איסר זלמן מלצר זצ"ל, למד ניגון מיוחד למוצאי יום הכפורים, ניגון המתאים להרגשה המרוממת של הזדככות וטהרה שלאחר היום הקדוש. ר' איסר זלמן מלצר זצ"ל סיפר, שאת הניגון הזה הוא למד משכן, סנדלר, שהיה שר אותו בדבקות רבה בכל שנה במוצאי יום הכפורים ונקרא שם הניגון "ניגון הסנדלר".

פרופ' סקורניק (מנהל המחלקה הכירורגית בבית החולים איכילוב) - דברים בשבעה:
היתה לי הזכות להיות קרוב אליו בשנתו האחרונה. כשנודע לי שבא אלי למחלקה, זו היתה לי הפתעה, וראיתי זאת כזכות להיות קרוב ואולי לעזור.

אני רוצה לספר על יום הכפורים האחרון.
איכילוב רחוק מלהיות בית חולים "שומר מסורת", והרב היה צריך להישאר ביום הכפורים בבית החולים. הפכנו את חדר הסמינריונים ל"מקדש מעט". אחרי התפילה בבית הכנסת שלי באתי לראות את התפילה שם. מעודי לא שמעתי תפילה כל כך יפה. הקול נשמע בכל בית החולים. זו היתה חוייה בלתי רגילה. התיישבנו בחדר סמוך רעייתי ואני, ולא יכולנו ללכת. זו אחת התפילות הכי יפות ששמעתי.

היתה לי גאווה בעיני רופאים וחולים. תראו את הנוער הזה, תשמעו את התפילה. לא רציתי להיכנס, שלא להפריע, כדי שימשיך.

לקראת סוף התפילה, יצא הרב החוצה וראיתי לפני כאילו מלאך עם הקיטל, הטלית. נראה לי כמישהו שלא מהעולם שלנו. כשמדברים על צדיקים שמתעלים בתפילתם, אכן זו היתה התמונה.
אני יכול לאמר שהצוות כולו שטיפל ברב, חש שיש כאן אישיות בלתי רגילה. החובה להיכנס לחדר לשיחות רופא או אחות או אדם הכי פשוט - הפכה לזכות, וכך ראו את זה כולם.

[ח"כ הרב חנן פורת סיפר על תלמידי הבעש"ט, שכשנתקעו בשדה באיזה מקום, היה זה כדי להתפלל שם ולהעלות את הנשמות שנתגלגלו לשם. אולי משום כך היה צריך להתפלל בבית החולים.]

בשבוע האחרון, כשהיה חסר הכרה, לא רציתי לעזוב את החדר, חיפשתי תואנה להישאר בחדר, והארכת בשיחה עם הרופא המטפל. היתה לי תחושה של רצון לעוד, עוד הזדמנות להיות איתו ולשוחח איתו. נשאר חלל שאיני יכול למלא אותו בדבר. תחושה של יתמות. ואולי הרב מתפלל עלינו בשמים וזו הנחמה...

ליפא אהרוני:

אני זוכר את דבריו באחת משיחות מלוח מלכה במוצאי שבת תשובה: "לפני שאתם חוזרים לסניפים. תקימו ליד "הבימה" סוכה של 100,000 איש, כדי שתושבי תל אביב יבואו".
דיבר מעל גובה העיניים... דברי חזון.

בסוכות:

שמחתו באתרוג מהודר היתה גדולה מאוד, והעדינות בה היה נוטלו והזהירות בשמירתו הראו את גודל חביבות המצוה אצלו.

בשנתו האחרונה, היה באשפוז מראש השנה ועד סוכות בבית החולים איכילוב בתל אביב. לשבת שבין יום הכפורים לסוכות הוא יצא לביתנו. כשבאתי לקחתו (לאחר שוידאתי שהחדר בו אושפז יישמר לו עד שובו), הצעתי לו להשאיר בחדר את ארבעת המינים שכבר היו מוכנים לכבוד החג. נימקתי את הצעתי בכך שטלטולם יכול לפגום בהם.

אבא זצ"ל לא הסכים להצעתי, בנימוק ש"לא נפרדים מנשק אישי"¹. כך גם התייחס טליתו ותפיליו, ולא היה נפרד מהם אלא תמיד היו עמו בתיקו. (וכן היה נזהר מלהניח את תיקו על הארץ מפני קדושת הטלית והתפילין).

בין הקישוטים לסוכה בלטו התמונות הגדולות שעברו מחדרו לסוכה: תמונת הענק של ירושלים ובמרכזה הר הבית. כמו כן קיים הרב "זהו עיניך רואת את מוריך" (ישעיה ג, כ) - תמונות הרב קוק והרב חרל"פ זצ"ל ותמונת אביו הרב פתחיה מנקין זצ"ל, שהיו קבועות בביתו, ולקראת חג הסוכות העבירן לסוכה.

בערב סוכות תשנ"א מסרה לו אחת מכלותיו בשיחה בטלפון מספר טלפון שביקש. הוא קרא לאמא וביקש ממנה לרשום את המספר, ונימק כי הוא אחרי הטבילה במקוה לכבוד החג והוא כבר לא כותב. אחר כך נתברר לי שכך נהג בכל יום ששי אחרי הטבילה במקוה.

במוצאי חג ראשון - מנהג קבוע היה בכפר הרא"ה, לחוג את שמחת בית השואבה בסוכת הרב נריה זצ"ל.

לשמחה היו באים כארבעה חמישה מינים, של רבנן ומוקירי רבנן, רבני הישיבה, זקני הכפר, בני תורה ועוד.

הרבנית שתחי', הייתה דואגת לארגון הסוכה הגדולה, ולכבוד האורחים בשתיה ומיני תרגימא. בתחילה היו אומרים בניגון מיוחד לשמחת בית השואבה, את כל פרקי "שיר המעלות" (תהלים קכ-קלד) כשהרב נריה זצ"ל מחלק את אמירת הפסוקים בין האורחים. בפסוק "כהניך ילבשו צדק וחסידך ירננו" (שם קלב, ט) היה מכבד ביחד את הכוהנים שהשתתפו בשמחה.

לאחר כל פרק משירי המעלות, היו אומרים כולם ביחד את הפסוק "ושאבתם מים בששון ממעיני הישועה" (ישעיה יב, ג), והיה הרב פוצח בשיר משירי החג, ההלל או שאר שירי קודש המרוממים את הנפש בשמחה של מצוה.

לאחר גמר פרקי המעלות, היה הרב נריה זצ"ל דורש מעניני החג ושמחת בית השואבה, תוך התייחסות לארועים אקטואליים והאתרם באורות בית השואבה.

1 עיין ויקרא רבה ל.ב: "במה שישראל יוצאין מלפני הקב"ה ולולביהן ואתרוגיהן בידן - אנו יודעים דישראל אינהו נצחייא" - המעי'.

היה רגיל להזכיר את דברי התרגום על הפסוק "ושאבתם מים בששון ממעיני הישועה" - "ותקבלון אולפן חדתן מבחירי צדיקיא"¹.

לאחר ברכה אחרונה, היו יוצאים לרחוב הסמוך לבית, ורוקדים משירי החג והמקדש "הרחמן הוא יקים לנו את סוכת דוד הנופלת", "אב הרחמן רחם עלינו, טוב ומיטיב הידרש לנו, שובה אלינו בהמון רחמך, בגלל אבות שעשו רצונך, בנה ביתך כבתחילה וכוון בית מקדשך על מכונו..." ומסיימים בתפילה "לשנה הבאה בירושלים הבנויה".

כל החג היה בסוכה. אוכל, לומד, נח וישן בסוכה. הזכיר תמיד את חומרת החיוב לישון בסוכה יותר מחיוב אכילה בסוכה. והראיה שאכילת ארעי מותרת מחוץ לסוכה ואילו שינת ארעי אסורה. (שולחן ערוך אורח חיים תרלט. ב) היה מעורר את התלמידים לענין השינה בסוכה לפני צאתם לנופש סוכות, והסביר כי הגלות הארוכה במדינות אירופה הקרות, בהן היתה השינה בסוכה סכנה ממשית לבריאות - גרמה לאי הכרת חשיבות המצוה.

גם בעת שירדו גשמים - עשה כל מאמץ להישאר בסוכה על ידי כיסוי השמיכה בניילון, ורק בשטפון מוחלט היה נכנס לבית.

בכל חול המועד עלה לירושלים לתפילה על יד הכותל, ומיהר לשוב משום חביבות מצות הסוכה. מסיבה זו נמנע מלהשתתף כמידת יכולתו, בארועים שחייבו פרידה מהסוכה. כילד, מגיל שבו אני זוכר את עצמי, חונכתי לישון בסוכה.

מתוך שעמד ליד מיטתי, אחת מחוויות הילדות שלא תשכחנה - הייתה לשמוע אותו אומר את ברכות השחר בערבות ומתיקות, ומברך על נטילת הלולב בדבקות והתרגשות גדולה.

אחר כך היה הולך לבית הכנסת כשארבעת המינים בידו, לא כנושאם על מנת ליטלם בבית הכנסת אלא באגידה כהלכה וכאנשי ירושלים המזכירים בבריתא (סוכה מא.ב): "יוצא.. ולולבו בידו". היה מתפלל פסוקי דזמרא בסוכת בית הכנסת ולולבו בידו, וכן חזר ליטול הלולב לכל משך הזמן מחזרת הש"ץ ועד תפילת המוסף.

לאחר התפילה, היה לומד את לימודו הקבוע בפרשת השבוע ולולבו בידו, וכן בחזרתו הביתה, נוטל הלולב והאתרוג באגידה ביד אחת.

בסוכות התארחו בני המשפחה גדולים וקטנים והתאים את דבריו לכל הרמות, לקטנים - בסיפור ותיאור ציורי בשפה קלה, ולמבוגרים - ברעיונות, חידושי תורה, ופרשנות כיד ד' הטובה עליו.

בכל יום מימי החג היה עוסק בהעלאת דמותו של האושפיז של אותו היום וכל שיחתו בלימוד, על האושפיז ויחודו.

1 = ותקבלו לימודים חדשים, דברי תורה חדשים, מהצדיקים המובחרים.

אלול ותשרי

כמו כן למד בכל יום פרק אחד ממשניות מסכת סוכה.
את התיקון לסוכות למד בספר "מטה משה", ואת נוסח הזמנת האושפיזין אמר בנוסח צאנז מספר "סוכת שלום".

לא היה כותב בחול המועד כלל.

מראש השנה ועד שמחת תורה [ועד בכלל] - היה מטבל פתו בדבש.

בליל הושענא רבה היה לומד את התיקון וטובל לפני התפילה.

מנחם ליבני:

היה בא לבקר את האסירים (אסירי "המחנת היהודית") בכלא.
פעם אחת באנו ביחד בסוכות, היתה סוכה גדולה בכלא, והוא פרץ בכי.
אסף אותנו והתחיל לשיר שירה כל כך פנימית, טהורה, שסחפה אותנו לתחושה מיוחדת.
במאור פנים, זוהר גדול, דיבר אתנו במישור מאוד גבוה, מעבר לכל הוויכוחים האידיאולוגיים בדרך
כזאת או אחרת.

בשמחת תורה:

בשמחת תורה בבית הכנסת של כפר הרא"ה, היה לו חלק מרכזי בהקפות.
בתחילת כל הקפה היה הולך לפני מוביל ההקפה, ושר ניגון שסיימו היה "משה אמת ותורתו
אמת".

בסיום ההקפה היה אומר בקול נעימה: "רחמנא אידכר לן זכותיה דאברהם רחימא, יצחק
עקידתא, יעקב שלימתא, משה רעיא מהמנא, אהרון כהנא קדישא, יוסף צדיקא, דוד מלכא משיחא
[לכל הקפה, הרועה שלה]".

היה שר במרכז המעגל מפיוטי ראש השנה בנוסח חזנות מיוחד לשמחת תורה, בשילוב ניגון
המנון הפלמ"ח. היה מעגל הרוקדים נעמד והוא במרכז המעגל "ויאתיו כל לעובדיך... וימללו את
גבורתך..." והיה חוזר עם רוקדי המעגל על המילים "וימללו, וימללו, וימללו..." במהירות, פעמים
הרבה. והיה מניח ידו תחת סנטרי כמה מן הרוקדים, ומרעיד בידו בעדינות את סנטרם כמעודדם
למלל... ומפסיק באמצע הפיוט, וחוזר ומרקיד המעגל בניגון הפלמ"ח, ושוב נעמדים והוא ממשיך
בפיוט, "ויפצחו הרים רינה, נה, נה, נה... וישמעו רחוקים ויבואו".

היה מוסיף בניגון החזני פרשנות, מי הם הרחוקים שישמעו ויבואו "וישמעו בגבעת חיים, ויבואו...
וישמעו בעין חרוד, ויבואו... וישמעו בלהבות חביבה, ויבואו... וישמעו בניו יורק ויבואו..."
ומסיימים בהתלהבות "ויתנו לך כתר מלוכה" ושוב חוזר המעגל לטוב בניגון הפלמ"ח.

בפיוט "האדרת והאמונה לחי העולמים" היה מוסיף אילתורים אקטואליים:

"ממשלת ישראל, למי ולמי? - לחי עולמים!

הגולן והבשן, למי ולמי? - לחי עולמים!

רוסיה וארה"ב, למי ולמי? - לחי עולמים!

נאצר וחוסין, למי ולמי? - לחי עולמים!"

וכן בכל שנה היה מגוון לפי המקומות והאישים שעמדו על סדר היום הלאומי והכלל עולמי.

שר במרכז המעגל את הפיוט "מפי אל יבורך כל ישראל" וכן היה משלב פיוטים בנוסח עדות המזרח: "להדור כבודו חוק נתן, לברוך כבודו חוק נתן, בשמים הודו חוק נתן.. נהלל, נודה ונהלל.."
והיה קורא לילדים פעמיים בהכרזה מיוחדת "צאן קדושים!" והיו הילדים יודעים להשיב כנגדו בפעיה חגיגית ככבשים: "מָהָה, מָהָה..."

וכן הפיוט "הדור יבנה הגליל, זכאי יבנה עיר חליל..." וגם כאן היה מוסיף מדיליה "הדור יבנה השומרון, זכאי יבנה את חברון...טהור יבנה טבריה, יחיד יבנה יהודה..."
והיה חוזר הפזמון "יבנה, יבנה, יבנה בית המקדש".

בשנים האחרונות היה בשמחת תורה בירושלים. תפילת ותיקין התפלל בבית הכנסת של הרב מרדכי אליהו שליט"א, ואחר כך בא להקפות בישיבת "מרכז - הרב". הרב אליהו שליט"א סיפר לאחד מבני המשפחה, שהתפעל כשנוכח בתפילות ובשמחה מה גדולה בקיאותו במנהגים ובפיוטים של בני עדות המזרח.

הרב מרדכי גרינבלט:

לשמחת תורה היו באים לכפר הרא"ה מיישובי הסביבה, גבעת חיים ועוד.
אני זוכר שהרב זצ"ל הדריך את הצעירים, שהיו נלהבים למשוך את האורחים למעגל הרוקדים, להניח להם להכנס מרצונם, בלי לחץ.

חודש אלול תשי"א-ימים נוראים תשי"ב

הגעתי לישיבה בראש חודש אלול תשי"א, עם פתיחת שנת הלימודים תשי"ב, כתלמיד חדש. אך עם הגיענו לישיבה שמעתי מפי תלמידים חדשים שגם הם זה עתה החלו את לימודיהם בישיבה, שהם חזרו מ"חופשת הכנות". -מהי "חופשת הכנות"? שאלתי. -היינו כאן בכנס תורני בחג השבועות יותר ממאה תלמידים, ובמוצאי חג השבועות אמר לנו הרב נריה: "מהיום - יום מתן תורה - אתם תלמידים קבועים כאן בישיבה, רק נאפשר לכם "חופשת הכנות", לכן, אכן חזרנו מ"חופשת הכנות". - זה סיפור ששמעתי מפי התלמידים הצעירים החדשים.

ומזקני הישיבה שמעתי סיפור אחר: "לא מזמן התקיים כנס גדול של תלמידי תיכון שהתארחו בכפר הרא"ה. היה יום חם. הרבה שיעורים ודרשות. רוב התלמידים עייפים ומנמנמים. לפתע הגיע הרב נריה, נכנס לאולם אפוף התרדמה, ושואל בקול רם: "מי זה חודורוב?" - כל הידים הורמו. "מי זה היה הרב הרצוג?" (רבה של מדינת ישראל באותן שנים) - רוב הידים הורמו. הרב ממשיך: "מי יודע מי היה הרמב"ם?" - שוב רוב הידיים מורמות. הרב ממשיך: "מי יודע מי היה השוער הראשי, מי היה "חודורוב" בתקופת הרמב"ם?" - הס, דומייה, אף יד לא מורמת. "אתם רואים - אומר הרב נריה - מה ערכה של תורה ויהדות, ומה ערכו לדורות של שחקן כדורגל?!"

אלה סיפורי העבר ששמעתי בראשית חודש אלול, אך מייד נוכחתי שגם בפועל כוחותיו של הרב נריה עצומים.

החל מראש חודש אלול בערך בשעה 5:30 לפנות בקר, ניצב הרב נריה על גבעה קטנה במרכז בנייני המגורים של הישיבה, ושר בקול עָרֵב: "ישראל עם קדושים קומו לעבודת הבורא". ושוב: "ישראל עם קדושים קומו לעבודת הבורא". והקול - כל כך ערב, כל כך עדין, כל כך מתוק. ואני ישראלי עדין, על הכר שוכב ותוהה: די? - נגמר? - ולפתע ביידיש: "יִדְלֶךְ, יִדְלֶךְ, טִיִּיקָא, פֿאָשְׁקָא יִדְלֶךְ, שְׂקִיט אויף לעבודת הבורא".

מי יכול שלא לקום לקריאה זו?!

כשסיימנו את התפילה בימי אלול קרא הרב פואנו אחריו פסוק בפסוק את פרק נא' בתהלים, פרק התשובה [פרק שכולו ביטויים של תשובה ובקשות סליחה ומחילה, כדוגמת "לב טהור ברא לי אלקים" (שם פסוק יב) - המע.].

כמעלת השבת ביחס אל ימות החול כך מעלת שירת הרב נריה בשבת לעומת שירתו בימות החול. בין קבלת שבת למעריב פתח הרב בנעימה הרישית, והתלמידים נסחפים לאותה הנעימה המתוקה והשקטה. לפעמים - שיר אחד, לפעמים - שנים, לפעמים - שיר שלישי, ואז החלה הדרשה. דרשת הרב היתה קרויה "שיחה", ואכן הרב שוחח אתנו על דברי חז"ל ופרשת השבוע. זכורני שבשבת פרשת כי תצא פירט הרב בצורה דרמטית כיצד יודה תורה לטוף דעתו של בן סורר ומורה,

וכיצד הוא מידרדר ומידרדר, עד שהגיעה למסקנה שמוטב שאותו בן ימות זכאי ואל ימות חייב - כל התלמידים הוקסמו, ובודאי עד היום זוכרים את אותה מימרת חז"ל. אכן - שיחה ולא דרשה. לאחר סיום התפילה רקדו כעשרים דקות את "ובכן צדיקים יראו וישמחו". את קריאת התורה חילקו בין הבחורים כדי שכולם ילמדו לקרוא על פי טעמי המקרא. זכורני שפעם הגבאי קרא לתורה רק את האורחים שהגיעו לישיבה. העיר לו הרב בנעימה: "גם בני הישיבה בני יקרים".

בחודש אלול ניתנו שעורי הלכה קצרים לאחר התפילה קודם פת שחרית, על ידי הרמ"ם, אך לעיתים הגיע הרב נריה. אני זוכר שהרב עודד אותנו ללמוד הלכות תשובה ברמב"ם, וסיפר: בוולוז'ין אמרו, כשהלכות תשובה ברמב"ם לא ניתקו מתוך הספר - משהו לא בסדר בישיבה. עוד זכור לי שעודד אותנו להתעמלות בוקר, וכך אמר: "מי ששומר על בריאותו: בצעירותו - לומד טוב... בבגרותו - מתפקד כמו שצריך, וכשהוא מגיע לימי הזקנה - הוא סבא טוב". הרב הפטיר: "לו היה לי זמן - אני הייתי עושה התעמלות בוקר". התלמידים השיבו: "גם לנו אם היה זמן..." הרב חייה.

ביום ששי לפני השבת החופשית הראשונה (הרב תיקן: "נופשית" על פי דברי חז"ל (שבת קנא.ב) כיון שמת אדם נעשה חופשי מן המצוות) - כינס הרב את כל תלמידי המחזור ואמר להם: "חשובה הופעתכם בבית כבני ישיבה" - לעתים אני שומע מפי ההורים: "איך דני השתנה, כמה השתפרו הליכותיו, זה ממש דני אחר".

לימים הנוראים בישיבה היה משקל מיוחד, בעיקר לתפילת הרב כחזן בתפילת מוסף. בראש השנה לפני התקיעות הרב דרש בנעימת כְּכִי כמקובל בחלק מהישיבות, ודרשה מיוחדת מקיפה בערבו של יום ח' בתשרי לקראת כניסת ערב יום הכפורים. אך כאמור השיא המרומם היתה תפילת מוסף על כל נעימותיה. זכורני שבין כל הנעימות העדינות היתה גם "ויאתיו כל לעבדך" במנגינת המנון הפלמ"ח. לא אשכח שלאחר תפילת מוסף ביום הכפורים אמר לי שְׁכָנִי לתפילה מיכה רזנטלר (היום בקיבוץ סעד): "חבל, כל הנעימות הזו כבר מאחרינו".

הרב נריה זצ"ל באלול וימים נוראים

א. חינוך מתוך שיתוף

מדי שנה בשנה ערב פתיחת שנת הלימודים החדשה בראש חודש אלול, מתקיימת ישיבת היערכות אשר משתתפים בה כל אנשי הצוות החינוכי בישיבה: רמ"ם, מורים, מדריכים ואמהות בית. במהלך הישיבה ניתנה סקירה כוללת על ידי מנהל התיכון, יצחק אוזנה, וכמובן נאמרו דברים על ידי ראשי הישיבה.

הרב נריה פתח בדברי תורה, והפליא לקשר אותם לעשייה החינוכית שאנו ניצבים בפניה. הוא טרח להדגיש את חשיבות הקשר האישי עם כל תלמיד ותלמיד מתוך חביבות ופנים מאירות. בישיבת היערכות נכחו, כאמור, בעלי תפקידים שונים זה מזה, והרב נריה בדבריו המיוחדים עמד על האחדות של כל הצוות ועל היתרונות בעבודה משותפת, תוך הכרת חשיבות התפקיד, מתוך ידיעה שהעשייה החינוכית נמשכת לאורך כל היום, הן בלימודי הקודש עם הרמ"ם בכיתות והן בלימודי התיכון, בחדר האוכל ובפנימיה.

בעקבות המילים החמות יכולנו לקבל את ההרגשה כי כולנו - הר"מ, ביחד עם המורה למתמטיקה ומנהל התיכון, יחד עם אם הבית והמדריך - שותפים יחדיו באותה עבודת קודש חינוכית, כאשר כל אחד נותן מעצמו בתחום המיוחד לו, לטובתו ולקידומו של התלמיד.

ב. אלול - הכנה לימים נוראים

בישיבה הקפידו על כך להתחיל את שנת הלימודים סמוך ככל האפשר לראש חודש אלול. גם כאשר התאריך שנקבע על ידי משרד החינוך - 1 בספטמבר למניינם - חל באמצעיתו של חודש אלול - בישיבות בני-עקיבא, ובכפר הרא"ה גם הישיבות - הקדימו את פתיחת שנת הלימודים, על מנת להרויח עוד כמה ימים באלול בישיבה.

וכפי שהרב נריה בעצמו אמר בשיחת פתיחה באזני התלמידים: "אתם מבינים את זה טוב - יש הבדל בין אנשים שחיים בחודש ספטמבר, לאנשים שחיים בחודש אלול. אם תשאלו ברחוב: "איזה חודש עכשיו?" - יגידו לכם: ספטמבר, אבל כשתכנסו לישיבה ותשאלו איזה חודש - יגידו לכם: אלול. הרב בדבריו הדגיש את חשיבות ההכנה הנדרשת במהלך חודש הרחמים והסליחות לקראת ראש השנה והימים הנוראים. "אי אפשר להחליט שבראש השנה אני מתפלל יותר טוב, אם לא נעשתה ההכנה המתאימה לכך במשך חודש אלול".

הוא אף המליץ בחום בפני התלמידים (והרמ"ם) ללמוד "מסילת ישרים" במהלך חודש אלול: "ה"מסילת ישרים" מדבר בשפה פשוטה מאד, מובנת לכולם, כל משפט צופן בתוכו צופן רב, אבל הכל כתוב בפשטות, פשוט גאוני".

כולנו הרגשנו - והרב כל כך עזר לנו להרגיש - כי המעבר מה"נופש הארוך" - כפי שכונה החופש הגדול בפי הרב נריה - חייב לעבור בחודש אלול בהכנה לקראת הימים הנוראים, ומהוה פתיחה ראויה לשנה החדשה הבאה עלינו לטובה.

ג. אחריות הבוגרים כלפי הצעירים

ביום הראשון, כשהגיעו התלמידים לשיבה, דאג הרב נריה לשוחח עם כל "שבט" ו"שבט". עיקרי דבריו לתלמידים הבוגרים יוחדו ליחס אשר הם מתבקשים לתת לתלמידים הצעירים, תלמידי החמישית.

"מוטלת עלינו חובה גדולה להרגיל אותם, להכניס אותם למסגרת. שלא יוצר מצב שמישהו נמצא פה, ובגלל הרעש וההמולה ירגיש שהוא לא מטופל כראוי - זה תלוי במידה מרובה בכם". הרב דיבר על כך, שתלמידי השביעית והשמינית צריכים לראות עצמם כאחים גדולים של התלמידים הצעירים. ולכן חזר והדגיש: "המילה 'חמשוש' לא תזכר ולא תכתב - אין אצלנו 'חמשושים', יש אצלנו תלמידים מהחמישית, אחים קטנים שבאו אלינו, ואנחנו, האחים הגדולים, מחוייבים לעזור להם".

בדבריו ביקש מהתלמידים הבוגרים שיזכרו כיצד הם עצמם עברו את אותם חבלי קליטה קשים בימיהם הראשונים בשיבה: "...והרי רק לפני שנתיים גם אתם התגעגעתם, וחלקכם אף הזיל דמעה בלילה אל תוך הכרית, כשאף אחד לא רואה ויודע". הוא הפציר בתלמידים, שיעודדו את הצעירים שלא יפחדו ולא יחששו. "תגשו אליהם, תשאלו אותם לשלומם, 'איך אתם מרגישים?', 'מה חסר לכם?' וכו'... והעיקר שיתנו לתלמידים החדשים הרגשה של בית, הרגשה שיש להם אל מי לפנות".

ד. "שחרורים" לראש השנה

אחת המשימות הקשות ביותר, המוטלות על כתפי הרמ"ם - התמודדות עם בקשות השחרור לשבתות. מצד אחד אנו צריכים לעמוד על משמר השבת והאווירה הישיבתית, ומאידך התלמיד המתגעגע למשפחתו "לוחץ" ומעוניין להשתחרר לשבת. בכל שבוע לפני שבת-ישיבה מתחיל "מצעד" המשתחררים, וכל ר"מ ור"מ בכתו צריך לפסוק מי יהיה ה"מאוכזב" שישאר ומיהו ה"מאושר" שיזכה לשחרור המיוחל.

לקראת ראש השנה ביקשו הרב נריה זצ"ל, ויבדל"א הרב צוקרמן שליט"א, לקחת על עצמם את התפקיד, וכך לקראת השנה החדשה "זכינו", הרמ"ם, לפסק זמן, והעול הכבד של שחרורי ראש השנה הוסר מעלינו.

כמובן, שאוירת החג המשפחתית שימשה עילה עיקרית לבקשות השחרור, והלחצים מצד התלמידים ואף ההורים היו כבדים מנשוא. סמוך לראש השנה נהג הרב נריה לומר: "אני בא לראש השנה נקי מכל חטא ועוון - הייסורים של ערב ראש השנה כיפרו על הכל. צלצולי הטלפון של אמהות שנשחרר את הילדים הביתה, המכתבים, הביקורים של הורים ש"יודים לחייך" - זה גורם כל כך הרבה סבל, כל כך הרבה ייסורים, זה ממש מפרק את הישיבה".

התלמידים (והורים) לא הסתפקו בשיחת טלפון או במכתב ובו בקשת השחרור, אלא היו מטריחים את עצמם - ואת הרב - ובאים עד לביתו בכל שעות היממה ומבקשים שיתאפשר לבנם

לחוג עימם את ראש השנה, כשבפיהם נימוקים שונים, ולעתים אף משונים. אמנם במקרים מיוחדים היה הרב נריה נענה לבקשה.

אין ספק, שבכך שלקח על עצמו את המשימה הלא-נעימה הזו, הקל מעלינו, הרמ"ם, וחסך מאתנו התמודדויות קשות, ובעיקר היתה בכך תרומה נכבדה לאוירת החג בישיבה, כאשר אולם בית המדרש היה מלא מפה לפה. אמנם חלק מהמבקשים שנאלץ להישאר לא ראה זאת בתחילת החג בעין יפה, אך היו עשרות מקרים כפי שהעיד הרב נריה: "לאחר ראש השנה אמרו לנו: "אה... עכשיו אנחנו מבינים" ובמקרים מסויימים אף הודו: "תודה שלא שחררתם אותי".

ה. סליחות

הרב נריה העדיף לומר סליחות עם שחר. התלמידים שגם בימים כתקונם עמדו בפני עומס לימודים במשך רוב שעות היום, ביקשו לומר סליחות בלילה, לאחר חצות, בשעות שממילא רובם עדיין ערים.

דעתו של הרב נריה לא היתה נוחה מכך, אולם על מנת להקל על התלמידים הסכים לכך. הוא נהג לומר: "תחילתו של יום בחודש אלול, צריך להיות מתוך אמירת סליחות", ובמשך חלק מימי אלול היה משכים קום לאמירת סליחות, ואחר כך מצטרף לתפילת שחרית עם תלמידי הישיבה.

ו. סוכריות בערב יום כפור

מידי שנה בערב יום הכפורים, היה הרב מחלק סוכריות לתלמידים. הללו היו נעמדים בשורה ארוכה מחוץ לבית המדרש, לאחר תפילת שחרית וזוכים לסוכריה מתוקה בצירוף ברכה לבית עמה. אף אנו הרמ"ם, היינו "מתגנבים" אל תוך השורה, וזוכים לקבל ברכה ו... סוכריה. כשקיבלתי בפעם הראשונה את הברכה עם הסוכריה פניתי לדרכי נרגש ונבון קמעה, אך הרב עצר אותי, חפן בידו כמה סוכריות, תחבן לכף ידי ואמר "זוה, בצירוף ברכה, לרעייתך וילדיך". ובביתנו, שעה קלה לאחר מכן, ערכנו את מנהג ה"כפרות", כשמתיקות הסוכריות בפיהם של ילדי, והד ברכתו של הרב נריה מרחף בחלל הבית.

ז. תפילות יום כיפור בישיבה

קבוצת מגל השוכן בפאתי עמק חפר, קשר קשרים מיוחדים עם ישיבת כפר הרא"ה. במשך השנה באים קשרים אלה לידי ביטוי בהכנת ילדי הקבוצת לבר מצוה. וביום הכפורים מארגנים חברי הקבוצת את התפילות אצלם במשק, כאשר קבוצת תלמידים מהישיבה מהווים את הגרעין המרכזי בתפילות הנערכות בקבוצת.

באחת השנים פנו אלי מהקבוצת בבקשה שאשתתף בתפילה יחד עם תלמידי: "אנו זקוקים לאנשים מבוגרים שיתפללו יחד עם התלמידים". פניתי לרב נריה וביקשתי את עצנו ורשותו, והוא ענה לי בצורה ברורה ביותר: "תאמר לאנשי הקבוצת, כי גם אנחנו בישיבה זקוקים לאנשים מבוגרים אשר יתפללו יחד עם התלמידים, ישפיעו עליהם ויעזרו לרומם את אוירת היום הקדוש".

והימים ימי התשובה והדין

ימי אלול בישיבה אינם ימים קלים. "וכי מה החידוש" ישאל הקורא הלא בימים אלו מכין אדם עצמו לימי ראש השנה ויום הכפורים, אותם ימים בהם "המלך בשדה" (כמשלו המפורסם של הבעש"ט). אלא שבישיבה שלנו בחינה נוספת לימים אלו.

ימי אלול כידוע, תחילת שנת הלימודים הם. נופש ארוך (כהגדרת הרב) עבר על תינוקות של בית רבן, ובנוסף לכך יש צורך לקלוט בעבודות אהבה את החברים החדשים אשר הצטרפו לישיבה. שהרי לקליטה הראשונית נודעת חשיבות רבה לקביעת המשך דרכו של הנער בישיבה.

"יש בני אדם שאומרים, שכשהצדיק גדול במעלה - מחמת גדולתו, אינו יכול להשגיח ולהסתכל על בני העולם, כי הוא רחוק מהעולם. ובאמת אינו כן, כי אדרבא, כשהצדיק גדול מאוד, הוא יכול להשגיח ולהסתכל יותר על העולם" (לקוטי מוהר"ן תנינא אות נח).

שני צדיקים גדולים במעלה בישיבתנו: הרב נריה זצ"ל והרב צוקרמן יבל"א. מחד האיזונו לאשר עבר עלינו בימי הנופש, חקרו ותקנו את הנדרש בכל הקשור לקליטת החברים החדשים, שזה עתה עזבו את הקן. ומאידך התחילו להזרים בדמנו, רוחנו ונשמתנו, את משמעותם של ימי אלול למען "נשיג על כל פנים איזו התפעלות והחשבה, להחשיב את ערך הדרת גדולתו יתברך שמו..." (אורי וישעי יד), להגיע ל"אני לדודי" (שיר השירים ג,ג), ומתוך כך ביתר שאת ל"דודי לי" (שם).

ערב ראש השנה, אוירה של רוממות אופפת את בית מדרשנו, באמירת יזכור לתלמידים חזרו בני הישיבה לשמוע את אזכרת הנופלים. איש איש במקומו, איש איש ומפית צחורה פרושה לו על הסטנדר. ולרבותינו - זיו פנים והדר מיוחד, עד כי נדמה שלמעמד זה התכוונו חז"ל באומרם "אם דומה הרב למלאך ה' יבקשו תורה מפיו" (מועד קטן ז.א.)...

קשה לתאר ולהמחיש את עבודת התפילה בימים אלו, אך אשתדל במהלך הדברים להעלות כמה זכרונות למען יחוש הקורא ולו במשהו את אשר זכינו אנו לשמוע ולראות.

כותב השל"ה (הביאו אליה רבא ש.ג.): "וקבלתי, אדם המבקר לחברו בשבת שחרית, לא יאמר לו כדרך שאומר בחול "צפרא טבא", רק יאמר לו "שבת שלום" או "שבת טוב" לקיים "זכור את יום השבת לקדשו" (שמות כח)."

היה זה בשנתי הראשונה בישיבה, כשהסתיימה התפילה לאחר סבב "שנה טובה וכתובה וחתימה טובה" פניתי לכיוון היציאה מבית המדרש, שם ציפיתי לקבל את ברכת "חג מבורך ושנה טובה" של הרב, אשר נהג לעמוד תמיד בפתחו של אולם כדי לא לפספס אף תלמיד. (בהזדמנות זו העיר לנו בנעם על לחיצת יד רפוייה או על חולצה שלא היתה לבנה).

משלא הבחנתי בו חשבתי שאולי יצא, אולי בערב ראש השנה משתנה המנהג. ואכן בלילו השני של החג מצאתי את רבי ומורי במקומו. כשנשנה הדבר בשנה לאחר מכן, החלטתי לחפש את שביקשה נפשי, בקשתיו ומצאתיו עומד במקום תפילתו ושופך שיחו לפני קונו. דממה היתה בבית

מדרשנו עד כי ניתן היה לשמוע את אשר השמיע לאזנו. אותו קול אשר טרם התחיל בתפילה, געה במין נהמת געגועים הבוקעת וקיעים, בבחינת "נכספה וגם כלתה נפשי" (תהלים 129). ... ועכשיו הינו בוכה לפני ריבונו של עולם, ובבכיותו חוזר הוא על מילים מתוך התפילה כמתחנן, כמבקש, כישראל הממליכים את מלכו של עולם.

את בוקרו של יום פתח לנו הרב צוקרמן יב"א ואתו יחד התפללנו פסוקי דזמרא בסגנון המיוחד לבעל התפילה. תפילה מתוך פשטות, מתוך התבטלות כלפי רבונו של עולם. שחרית, קריאת התורה, ובתקיעות - "עלה אלקים בתרועה" (שם מז.ו) - ואנו משתדלים לכווין ולהדבק ומתוך כך לעלות ולהתעלות, לקדש ולהתקדש. (ראוי לציין שבתוך התפילה גם שולבו, לבקשת תלמידים מעדות המזרח שרצו להתפלל עם רבותיהם, פיוטים שונים, אשר הרב ביקש שנלמד אותם עוד קודם, עד שנהפוך אותם לחלק בלתי נפרד ממסורת הישיבה).

"הנני העני ממש נרעש ונפחד, מפחד יושב תהלות ישראל... וקבל תפילתי כתפילת זקן ורגיל ופרקו נאה וזקנו וקולו נעים ומעורב בדעת עם הבריות". כך פתח רבינו בהכנות לתפילת מוסף, כאשר על הבמה מחזקים את ידיו של משה הגיונות רבותיו, "אורות התשובה" מצידו האחד ו"אורי וישעי" מצידו השני.

בטרם החלה התפילה הזכיר לנו הרב להחזיק לידנו ספר כדי שנוכל לעיין בו עד שהחזן מתחיל בחזרת הש"ץ, וכמובן להביא מגבת ל"כורעים" לבל נכרע על עיתון, מחשש שהכורע יקרא ולא במהרה יקום.

"מסוד חכמים ובנונים ומלמד דעת מבינים, אפתחה פי בתפילה ובתחנונים"... מנגן הרב בקולו הנעים את תפילת המוספין, עולה ומתעלה, ומעלה אותנו יחד איתו עד כי ב"נתנה תקף קדושת היום" ניתן להרגיש עד כמה הוא נורא ואיום.

בשעות הצהרים השתדלנו ללמוד בבית המדרש, שהרי כבר לימדו חכמינו כי הישן בראש השנה ישן מזלו כל השנה (דרכי משה תקפג.ב, בשם ירושלמי, וליתא בירושלמי שלפנינו). והנה באחת השנים חשקה נפשם של כמה מבני החבורה לצאת קצת בריקוד, "כי עניין הריקוד", כפי שכותב בעל ה"יטב פנים", "שעולה למעלה ויורד למטה בכל פעם, כמו כן היו הם עולים למעלה למדרגתם העליונה, ויורדים למטה, להתקשר עם מי שלמטה מהם, להעלותו באבוקות של אור שבידיהן". ואומנם במהלך הריקוד הצטרפו גם אחרים מבני החבורה, ויחד קבלנו עול מלכותו עלינו. אינני זוכר אם כשהופיע רבינו הצטרף לריקוד, אך זוכר אני כי בדרכו המיוחדת העיר לנו מתוך הוך ואהבה שלימי הדין בחינה של "וגילו ברעה" (תהלים ב"א), וכפי שכתב הרמב"ם (הלכות חנוכה פ"ג ה"ו) "אבל ראש השנה ויום הכפורים אין בהם הלל, לפי שהן ימי תשובה ויראה ופחד, לא ימי שמחה יתירה" (עיין גם במועדי הראי"ה עמ' עב).

בעשרת ימי תשובה זכינו לשמוע בישיבה שיחות רבות, אולם על בקשתנו ללמוד בימים אלו בישיבות גבוהות, לא נענה הרב כל כך ברצון, בהסבירו לנו שאם חשקה נפשנו בשיעורים טובים הרי כאלה יש לנו כאן, ואם חפצים אתם לשמוע משהו אחר - אימרו לנו ונדאג לדבר, ואוירת לימוד ניתן ליצור גם בבית מדרשנו, ואם לא ייצרו אותה החפצים בה, מי ייצרו?

ערב יום הכפורים: אחרי התפילה העביר לנו הרב שיחה מאוד תכליתית העוסקת ב"פכים-קטנים" אותם צריך לתקן או לקיים לפני כניסת היום הגדול והנורא. ראשית: והשיב לב אבות ואמהות (עפ"י מלאכי ג.כד), דהיינו להתקשר הביתה כשהשעה עדיין מוקדמת, לברך ולהתברך (אפשר גם דרך הטלפון). לבקש סליחה מחבר, מר"מ, מאם הבית, טבחיית או מנקה, (כמה שהקפיד הרב שנשמור על כבודם של האנשים שסיפקו לנו שרותים משרותים שונים). ולאחר מכן לדאוג לנוח במהלך היום, לטבול בזמן, והעיקר להגיע לבית המדרש לפני הזמן.

בסוף דבריו נעמד הרב כסבא טוב בכניסה לבית המדרש וחילק לילדיו-תלמידיו סוכריות, כאשר הוא מברך אותנו ומבקש מאתנו לברך לפניו את ברכת "שהכל", למען יזכה לענות אמן וניזכה לברכה נוספת.

בפרוס יום הכפורים - "ואני ברב חסדך אבוא ביתך אשתחוה אל היכל קדשך ביראתך" (תהלים ה.זח) - נעמד הרב בכניסה לבית המדרש ושוחה כמבקש כרשות מהמלך לבוא לפניו. על הסטנדרט שוב מפית לבנה מיוחדת לימים אלו, וליד מקומו, במקום בטוח, מרצדות להם כמה נרות נשמה לזכרם של היקרים לו, אותם הורים אשר מסרו נפשם על חינכו, אותם מורי דרך אשר שתה בצמא את תורתם, ואחרונים חביבים התלמידים אשר אותם מזכיר הוא לפני תפילת המוסף בבכי קורע לבבות, אך בקול מלטף כמעביר את ידו הטובה על ראש תלמידיו הנופלים ומרגיע אותם כי לא לחינם, לא לחינם... ומתוך אותה תפילה מרגישים אנו, כי "מלאכים יחפזון וחיל ורעדה יאחזון", כי "הנה יום הדין" (מתוך הפיוט "ונתנה תוקף").

ובעבודת כהן גדול, בעוד אנו מקוננים על שלא ראינו ומצפים לראותה במהרה, עולה לו הרב ומתעלה, מתקדש עד כי נדמה שרואה הוא את הכהן הגדול נכנס לפני ולפנים, עד כי נדמה ששומע הוא את השם המפורש היוצא מפי כהן גדול, ורק בכיו גדול, בכיו ברגעים אלו מזכיר כי "על אלה אני בוכיה" (איכה א.טז).

אמת מה נהדר היה מראה כהן גדול בצאתו מבית קדשי הקדשים, אמת מה נהדר היה מראה רבינו בעומדו בתוך בית מדרשנו.

לפני תפילת נעילה, היה עולה הרב ועומד מול ארון הקודש, דורש בפנינו שיש הקונה עולמו בשעה אחת (עבודה זרה י"א), ובשעת נעילה יש להתפלל בכוונה שלמה, ואיש לרעהו יאמר חזק (עפ"י ישעיה מא.ו).

ומה נהדר היה לחזות בזיו פניו לאחר יום העבודה. ועל אף שראשו בשמים - שתי רגליו יציבות בקרקע, לא זז ולא מש מבית המדרש, עד שהזכיר שלפני הנסיעה ננוח קמעא, ונאכל דבר מה להחיות הגוף, למען לא ניסע לביתנו חוורים וחלושים ונצער את אמא הדואגת.

אשרי עין ראתה כל אלה.

אשרי עין ראתה תפילת רבותינו.

אשרי עין ראתה קהל קדושים רוגשים בבית מדרשנו.

הרב נריה באלול וימים נוראים

אני לא בטוח שאני הראוי לספר על הרב נריה והנהגותיו בימים הנוראים, ואני מניח שאותם זכרונות מעטים שיש לי, טובים ממני זוכרים גם אותם ואף יותר מהם.

חודש אלול: כל שנה בימים ראשונים של שנת הלימודים, הרב נריה היה מקבל בסבר פנים יפות כל תלמיד, מתעניין בשלומו, שואל אם כבר התקשר הביתה, ולפני עידן הטלפונים, ביקש שישלחו גלויות מיד עם בואם, ביקש מתלמידים לקבל הנהגות חדשות לקראת השנה החדשה. ימי ה"סליחות": אי אפשר לשכוח את קריאתו של הרב נריה בעוררו את "צאן מרעיתו" - בעברית וביידיש, להשכים: "ישראל עם קדושים קומו לעבודת הבורא".

עמידתו של הרב נריה באימה ופחד בתפילתו, חדרה עמוק לנשמתו. נראה לי שהוא חיור מאוד, וכל צרותיו של עם ישראל על כתפיו, ועומד ומתחטא לפני בוראו.

ראש השנה: עבר לפני התיבה במוסף. עד היום אני חש את התרוממות הרוח שהיתה לי בעת התפילות בישיבה, כולל מנגינות מתאימות. שילוב חדש וישן, מנגינות החלוצים והמנגינות המסורתיות, נתנו לתפילה נופך מיוחד, לא חזנות ו"משיכה" של התפילה אלא תפילה נעימה, עמוקה ומרגשת.

ערב יום כפור: לאחר התפילה עמד בפתח חדרו, חילק סוכריות, על מנת שהתלמידים יברכו "שהכל" ויזכו אותו וכן את השומעים בעניית אמן, וכן כדי שיברך אותם והם יברכו אותו בגמר חתימה טובה. טעם נוסף לכך: שזה יהווה ככפרה למי שנתחייב לקבל מתנת בשר ודם. וכן גם מנהג חסידות חב"ד שהרבי היה מחלק "ליקח" (עוגה) מטעם זה (ספר המנהגים של חב"ד - מנהגי ערב יום הכיפורים).

תפילות יום כפור שעבר לפני התיבה: כל נדרי, מוסף ונעילה, כהמשך לראש השנה, ברטט, אימה ופחד, מידי פעם קצביות ומידי פעם פרץ בבכי - הכל לפי הענין והתוכן.

שני דברים זכורים לי במיוחד: האחד - "יזכור", בישיבה נהוג לקרוא את שמות הנופלים אחד לאחד. לצערנו, הרשימה גדולה. הרב נריה היה מקריא אותם ובוכה בכי רב, והרגשתי שכל שם ושם כאילו בנו. כמובן שהוא הכיר את כולם, והצליח להעביר אלי את התחושה כאילו גם אני מכיר אותם. ואכן בשנים יותר מאוחרות, שהתעסקתי קצת בנושא של בוגרי הישיבה וראיתי את שמות הנופלים, רבים מהם כאילו היו מוכרים לי מאותם הקראות של "יזכור".

השני - סדר העבודה - הרב נריה היה קורא את סדר העבודה, כאילו מלמדנו עבודת יום כיפור של הכהן הגדול. אך כשהיה מגיע ל"היו כורעים" - היה נופל על ברכיו, וכל הבנין היה מזדעזע למרות משקלו הקטן. גם תופעה זו ממשיכה ללוותני עד היום, וכל שנה כשמגיעים לתפילה זו אני מחכה ל"מכה" ולזעזוע, אך עד היום לא זכיתי להרגשה כזו.

מוצאי יום כפור: הרב נריה היה מתפלל באיטיות תפילת ערבית, כדי שלא נמהר "לברוח מהישיבה". אני חושב שהתפילה היתה איטית במיוחד. לאחר מכן ביקש מהתלמידים להשאר עוד

לילה בישיבה, ולנסוע רק עם "הבוקר אור והאנשים שולחו" (בראשית מדג), ללמוד מסכת סוכה, כדי שיהיה בכך כדי "תקיעת יתד לסוכה", והשתדל להפחד מכל אחד ואחד.

אוחז בידו את "הנשק האישי" (ראה עמוד 209)

זכרונות

להלן כמה דברים מזכרוני בענין אלול וירח האיתנים - הקשורים ברבינו זצ"ל, הכ"מ. א. על אף קולו של מרן זצ"ל, שהיה חלוש בשנותיו האחרונות, ולפי הוראות הרופאים אסור היה לו להרים קולו יותר מדי, בכל זאת לא ויתר הרב על המסורת שהוא העובר לפני התיבה ב"כל נדרי", ומכיון שקולו חלוש היה, אם כי יפה וצלול, אט אט נתקרבו התלמידים אחד לאחד, והאזינו מקרוב-קרוב אל המלים הקדושות "כל נדרי ואסרי וכו'" שהיו יוצאות מפי רבינו זצ"ל. ב. עוד אזכור את דרשתו המרטיטה לבבות של רבינו זצ"ל לפני תקיעת שופר, בה היה מכסה בטלית את פניו, ומשלשלה עד לאמצע גופו, ובבכי גדול וקורע לבבות היה מסביר על תפקידו של השופר, ששופר מאריך וחצוצרות מקצרות (ראש השנה כו"ב), והיה מבאר את הפסוק "אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו" (עמוס ג.ו). וכה היה מאריך בתפקיד השופר לקבץ גלויות ישראל - "והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול וכו'" (ישעיה כז.ג). זכורני שיראתי מלהביט בדמותו, אף שהיתה מכוסה בטלית, ואולי דוקא משום כך, היתה במעמד המיוחד הזה קדושה יתירה שלא חזינו והרגשנו בה בשום זמן אחר. ג. היה חוזר באוזני התלמידים את שאמר לו מרן הראי"ה על אורות התשובה במוצאי יום הכפורים ה'תרצ"ד: "את אורות התשובה צריכים ללמוד בלי גבול", כנדפס בכריכה האחורית של מהדורת ישיבת "אור עציון". ד. אחרי סוכות תשנ"ה התלוויתי אליו לנחם בבית אבלים בכפר הרא"ה, ובדרכנו - עץ אקליפטוס גדול. ואז סיפר לי כי אביו אמר להתיר אקליפטוס כעץ ערבה, ושכן כתבו כמה מן הפוסקים. סמוך לפטירתו הספיק להכין לדפוס ולהוציא לאור את ספרו של אביו "כרם פתחיה", עם הערותיו שלו ושל בנו הרב נחום. שם בעמ' 47-51 מובא אכן מאמרו המקיף של אביו הרב פתחיה זצ"ל, ובו אריכות דברים בענין זה. ה. ערב ראש השנה היה יום קשה עבור רבינו, כי בו נפטר בנו האהוב, הרב אברהם יצחק זצ"ל, שנקרא ע"ש מרן הרב זצ"ל. כמעט בכל שנה הוציא חוברת או ספר לזכרו. בערב ראש השנה תשנ"א הוציא לאור את הספר הנפלא "אפיק בנגב" על דרכי אישיותו של בנו הרב. אז שלח לי את ספרו זה בצירוף הקדשה "בברכת גמר חתימה טובה לשנת עלי' בתורה באור ד' וישעו (עפ"י ויקרא כא.ד "אורי בראש השנה וישעו ביום הכיפורים"). משה צבי נריה".

מהנהגות הרב נריה זצ"ל בימים נוראים

א. במשך חודש אלול ועשרת ימי תשובה היה הרב מלמד את "מסילת ישרים" אחרי תפילת שחרית, במשך כרבע שעה כל יום, בנוסף לאמירת שני הסברים על פרשת השבוע (שהיו נאמרים בכל ימות השנה). בין שניהם (השעור במסילת ישרים וההסברים בפרשת השבוע) היה סדר שמו"ת (שנים מקרא ואחד תרגום) בהתאם ליום שבשבוע. [הרב הקפיד על סדר שמו"ת, והיה לעתים מגביה קולו בלימודו את רש"י. לעתים אף העיר משהו על פירוש רש"י].

ב. כל שנה היה הרב מזכיר לתלמידים לקחת איתם לתקיעת שופר ולמוסף איזה ספר מוסר או ספר אחר שיעורר אותם, והיה מטעים שכל אחד באופן אישי ימצא לו משהו שמתאים לו.

ג. אמר את ה"תשליך" במקום פומבי, אף שהיה יכול לומר בחצר ביתר פרטיות (משני המקומות ראו את הים), ונשאר לומר את ה"תשליך" עוד זמן רב לאחר שגמרו התלמידים. כמדומני שאמר "תשליך" בנוסח הארוך.

לקט הנהגות ומעשים*

"קבלות"

הנהגות שקיבל עליו הרב זצ"ל בהיותו בחור בישיבת "מרכז הרב":

• להתרחק מן הכסף ומן הכבוד

• להתרחק מלשון הרע ולא לצהר באנחות של אדם.

• להיזהר בקיום מצוות כבוד אב ואם.

• להתנאי האינו מצוות תורה.

• להיזהר התוספת שבת.

הדרך שבה העיר הרב את תלמידיו - חויה בלתי נשכחת

לישיבת בני עקיבא כפר הרא"ה הגעתי מעולם הרחוק מעולמה של תורה, והתקשיתי במסגרת החיים השוטפת והזורמת של חיי השיגרה בישיבה לקלוט את "דרכה של תורה". הייתי מאוד מאוד זקוק ליחס מלבב וחום של מידות טובות שיחזקו אותי ויבהירו לי: "אל תבהל, המשך לצעוד". בעודי מבולבל, נזרקה בי אלומת אור וחום של אהבה אין סופית. דמותו של הרב נריה זצ"ל היתה לי כרוח אצילה וחמה המלטפת אותי ומעודדת אותי. הייתי מתבונן ברב ומתמלא רוגע. התרשמתי מהליכתו, צעדיו ודיבורו השקט והשלו, חיוכו הרוגע שלא פגשתי מימי, פשוטו כמשמעו. בזכרוני עומדות להן מספר חוויות אשר היו כאבני יסוד לנפשי המבוהלת והצעירה.

בעודי שוכב במיטה, בעיצומם של הימים הנוראים ועשרת ימי תשובה, קול נזק בחלל האויר "ישראל עם קדושים קומו לעבודת הבורא". קול נעים שלא כופה, לא גוער, כאומר: "זה מתאים לכם, זה אתם..." ואני כשחיוך נסוך על פני, הקשבתי לקולו של הרב. (בעודי כותב זולגות עיני דמעות).

ר' רונן הררי¹

* מכאן ואילך מסודרים סיפורים והנהגות קצרות. הסידור נעשה לפי סדר הזמנים.

1 מתוך "נרו מאיר" עמ' 105.

תשומת לב אישית באגרות הברכה

בימים שהטלפונים עדיין לא היו מצויים כבימינו, היו נוהגים לשלוח לראש השנה "אגרות שנה טובה". היינו מקבלים מאות, וכל הילדים היו מגויסים לענות על כך, ולכתוב את הכתובות (האגרות שלנו היו עם תמונת הישיבה, והנוסח היה בעצם מוכן). אולם בעלי לא הסכים שהאגרות תשלחנה, והן חיכו לפעמים כמה ימים עד שהתפנה לעבור על כולן ולהוסיף משהו בכתב יד אישי: או את השנה, או איזו מילת ידידות, "בכבוד" "ביקר", "בידידות" וכדו'.

כמו כן היה בודק את הכתובות, ושם לב לשני דברים:

א. האם בטעות או מחוסר ידיעה לא כתבו את התואר המתאים, כגון "הרב".

ב. שמא הכתובת אינה ברורה מספיק, והדוור יצטרך להתאמץ לקרוא את הכתובת. "רחמנות על הדוור" היה הנוסח.

הרבנית רחל נריה תחזי'

כרטיסי ברכה - לשנה טובה

אבא זצ"ל הקפיד מדי שנה לשלוח אגרות ברכה לרבים. במיוחד התאמץ שלא לשכוח מכרים בודדים, ונשות חברים מאנשי התנועה שהתאלמנו.

סיפרה אחת הנשים: מדי שנה מחכה אני לאיגרת הברכה של הרב נריה, ותמיד היא מגיעה. השנה (אלול תשנ"ה, בזמן מחלתו) כשלא הגיעה - התחלתי לדאוג...

בתו, מאירה נתנאל

שליח ציבור - והוא נער...

מצבנו הכלכלי היה קשה¹, משום כך אבא שלנו, הרב פתחיה מנקין, שהיה בעל תפילה מצוין, נסע מדי פעם לעיר אחרת לעבור לפני התיבה בימים נוראים.

באותם הימים היו בני הישיבה יוצאים לחופשה בזמן החגים, ראש השנה ויום הכיפורים.

משה צבי, שלמד בישיבת מינסק, הגיע הביתה בפרוס הימים הנוראים. ביום הראשון של ראש השנה, אחרי תפלת שחרית, היתה התרגשות גדולה בבית הכנסת: הרב נסע, מי יאמר דברי התעוררות לפני התקיעות?

בעל הבית שלנו, ר' לייזר פלוטקין, שהיה חשוך בנים, אהב אותנו מאד והכיר היטב את אחי, אמר: "מה הבעיה?" משה הרש'לה בן הרב ישא את הדרשה!

משה הרש'לה, והוא בן 15 בלבד, עלה על הבמה.

1 בימים ההם בגזירת הקומוניסטים אסור היה לרב לשמש ברבנות.

אמא, הרבנית רחל, שהיתה בעזרת הנשים, הופתעה לראות את בנה הקטן משרך את רגליו אל הבימה. מה הוא רוצה לעשות על הבימה?

בית הכנסת היה מלא מפה לפה. הושלך הס. קולו הצלול של הנער בדרשתו הדהד בהיכל הגדול. הדברים קלחו בעומק, ברגש, בלהט, בחום. לב השומעים נצבט מעוצם ההתרגשות. הם לא ידעו את נפשם מהתפעלות.

עם גמר משא ההתעוררות, ללא הכנה מוקדמת, ניגש הגבאי אל משה צבי, הניח על כתפיו טלית גדולה, ואמר: "אתה שליח הצבור שלנו לתפלת מוסף!"

אמא עקבה אחרי המתרחש בחדרה רבה: איך אפשר? אחריות כזאת להטיל על כתפי נער עול-ימים?! כיצד יעמוד במשימה?

חדתה של אמא היתה לשוא. זו היתה תפילה נפלאה. כזקן ורגיל הדגיש את פירוש המילות ובקולו הנעים הרעיד את הלבבות. אחינו הצעיר בנימין עמד על ידו והתפילה התנהלה במתכונת "חזן ומשורריו" לכל דבר.

בסיום נגשו הגברות אל אמא להודות לה ולברכה, וכך אמרו: הבן שלך העניק לנו חויה, שלא נשכח אותה לעולם. את תזכי להרבה נחת ממנו. הוא יהיה אישיות מפורסמת בעולם ואנחנו נוכל לומר: "אדם גדול זה בעודנו עול ימים, כבר היה שליח הצבור שלנו - אשרינו".

אחותו של הרב, מרים ברזל

שירת הנפש של הרב נריה

חייו של הרב נריה היו חויה אחת ארוכה של שירת הנפש. ביום יום רגיל של חול, וכמובן בשבתות ובחגים, בארוחות של יום חול ובסעודות שבת, לפני תפילה, אחרי תפילה, תוך כדי תפילה, מבוקר עד ערב - שירה.

בימים נוראים - עד לפני עשר שנים, הוא היה שליח הציבור. הציבור שר איתו, הוא שר את הציבור. והתפילה - היתה השירה עצמה, איתם, בתוכם. לראותו עובר לפני התיבה, בוכה ושר, שר ובוכה, זו חויה שאינה נשכחת.

בכ"ט באלול תשמ"ה נפטר בנו הרב אברהם יצחק יחיאל זצ"ל. מאותו יום הפסיק הרב לעבור לפני התיבה. אבל העובר לפני התיבה ניגן בקולו, ניגון חיים ומות, ניגן את מנגינותיו של הרב. הוא היה אומר "יזכור" בים הכפורים. אחרי "יזכור" הכללי היה הרב נריה אומר "יזכור" על חללי הישיבה. עד שנה שעברה זכו באי הישיבה לראות יהודי מעל גיל שמונים, מחזיק בידיו ספר תורה, בוכה על כל תלמיד ותלמיד.

נכדתו, הללויה נריה¹

1 על פי שיחה שנאמרה באולפנת כפר פינס בראש חודש שבט תשנ"ו מפי הרב שמחה אריאל, ר"מ ותיק בכפר הרא"ה. שכתבה: נכדתו של הרב, הללויה נריה.

אני זקוק למנוחה רוחנית, לסביבה של תורה*

ב"ה ו' אלול צ"ז

אבא ואמא החביבים והיקרים, אחיות חביבות - ד' עמכם!

אתכם הסליחה על מעוט כתיבתי השבוע, שכן היו אלה הימים המכריעים בקונגרס. מה היו התוצאות, אתם יודעים מפי העתונות. אנחנו עשינו את שלנו, ושומר ישראל ודאי ינצור את עמו ונחלתו ויצילם מידי ישראל, כשם שהצילם מידי אומות העולם. כשאני מסתכל עד היכן הדברים מגיעים, רואה אני אותם כחלק מכבשונו של עולם, "מפלאות תמים דעים" (איוב לז, טז), אשר קצרה יד בן תמותה להשיגם ולהבינם. "קורא הדורות מראש, (ישעיה מא, ד) יודע את דרך העולם, "ומאופל ומחשך עיני עורים תראינה" (שם כט, יח), "כי יבוא כנהר צר - רוח ד' נוססה בו" (שם נט, יט).

עכשיו עוסק הקונגרס בענייניו הרגילים והוא כאילו אינו קיים, משעמם. אין כבר ישיבות פלינריות כי אם הועדות יושבות ועוסקות, כל אחת בעניינה. אני בועדת תרבות ונוער. הגשנו דרישה לתקציב ועבדנו הצעה למזכירות עליונה ומועצה משותפת של באי כח כל ארגוני הנוער. אם נצליח לקבל כסף - טוב. הקונגרס ינעל ביום א', לכל המאוחר ביום ב' הבא עלינו לטובה. כנראה שאצא מיד לפולניא. עד ראש השנה אתעסק בעסקי התנועה, ואם ירצה ד', לראש השנה ויום הכפורים אני מקווה להיות בישיבת מיר. כבר עייפה נפשי, ואני זקוק למנוחה רוחנית, לסביבה של תורה.

הפולנים היו רוצים שאשה אצלם לכל הפחות עד חנוכה. ברם אינני מסכים לכך. יש הרבה לעשות בארץ והעבודה מחכה לי. אף כבר הגלות מעייפת ורבים הגעגועים לארץ הקודש, להרגשה הטבעית של איש בארצו, בקומה הזקופה ובהרגשת החרות שבלב, אם הגויים מודים בה או כופרים בה. את קדושתה של ארץ ישראל - מרגישים רק כשיוצאים לחוצה לארץ.

הנה ימי אלול והכל סביב כה חילוני, כה יומיומי, אין קול שופר ואין כלום. ועל כרחך אתה אוכל פת עכו"ם וכו', ועוברים ימים ללא לימוד, ללא מחשבה עליונה, ללא חשבון נפש וחשבון עולם. ורצון כביר ושאיפה כבירה מתעוררת לשוב ארצה, לשוב אל עצמי, לשוב... לשוב... שלום שלום, שלכם, משה צבי

* ממכתב שכתב הרב צ"ל להוריו בתאריך ו' באלול תרצ"ז מלשכת הקונגרס הציוני העשרים - ציריך.

תאור ערב ראש השנה וראש השנה תשמ"ו

לא אשכח לעולם את המראה של סבא מגיע להלוייתו של אבא זצ"ל. המיטה היתה מונחת ברחבה הגדולה שבהיכל בית הכנסת "הוינאים", ולידה אומרים תהלים, ואנחנו, נשות המשפחה, התרכזנו בעזרת הנשים. כשסבא נכנס, ראשו היה מושפל וכתפיו רטטו מבכי. סבתא התקרבה אליו, הם נעמדו בפניה. סבא בכה מאד וסבתא דיברה אליו (כמובן שאף אחד מאיתנו לא שמע). אחר כך סבא ניגש לאבא, "צנח" לידו על הרצפה, גילה מעט את פניו ודיבר אליו בשקט כשכל גופו רועד, ורק יבבות נשמעו מפעם לפעם. זה היה מראה נורא! לקח זמן עד שסבא הצליח לקום בחזרה, וכשהתחיל להספיד, אמר: "יושב ערבות שש ושמח בבא אליו נפש נקי וצדיק". ואז חזר כמה פעמים על המלים: "הוא שש ושמח, ואנחנו שבורים ורצוצים". אחר כך, בהמשך, אמר שמקובל שבפרוס השנה החדשה עובדים מקבלים מתנות יקרות ערך. "כנראה, הקב"ה החליט שגם לו מגיעה מתנה לקראת השנה החדשה, והוא "ירד לגנו" (שיר השירים ו.ב) וקטף את השושנה"...

בראש השנה בכפר הרא"ה, זו היתה שנה ראשונה שסבא לא עבר לפני העמוד (נדמה לי שהסיבה היתה הלכתית ולא רק מעשית). הקידוש של ראש השנה היה אדיר בעוצמתו, כשסבא בירך את ברכת "שהחיינו", קולו נחנק והוא פרץ בבכי נורא. ואני זוכרת כיצד מיד התגבר, וכשדמעות חונקות את גרונו המשיך בקידוש. במהלך כל החג שוחח הרבה עם סבא וסבתא גוגיג (שבאו אתנו לכפר הרא"ה), והיה עבורם משענת רוחנית.

נכדתו, דינה שלוסברג¹

ימים נוראים, ימים של קדושה והתעלות... לא ברכנו אחד את השני ב'חג שמח' אלא ב'חג מבורך ושנה טובה'. ראש השנה אינו בהכרח יום של שמחה.

וראש השנה יכול גם להפוך ליום של עצב...

ערב ראש השנה תשמ"ו. אחרי תפילות, תחנונים, וסבל של שנה וחצי, נפטר דוד אברהם יצחק זצוק"ל. ראיתי אותך, סבא, בפנים חוורות-אפורות מצער וכאב, זקנך הלבין מאוד, וקמטים של צער וכאב הופיעו בפניך. הקרע זועק בחולצה. העינים דומעות... כאב של אב על בנו היקר, האהוב... ישתם שבעה רק כמה שעות - ערב ראש השנה...

קשה היה לכם לקום וללבוש בגדי חג, אבל קמתם והלכתם להתפלל. בכפר הרא"ה היינו: אתה וסבתא, דודה תמימה ומשפחתה, האבלים, ואנחנו. חזרתם מהתפילה. נגשנו לשולחן. שולחן של יום הדין... עמדנו לקידוש, קולך נשבר, אבל המשכת בעוז, בגבורה, באומץ: "ותתן לנו ה' אלקינו באהבה, את יום הזכרון הזה... ודברך אמת וקיים לעד..." עד שהגענו לברכת שהחיינו. ידך, האוחזת בגביעי, רעדה, היין התחיל להשפך... "ברוך אתה ה', שהחיינו... וקיימנו..." פרצת בבכי מר. סבתא הצטרפה אליך, דודה תמימה וילדיה, כולנו בכינו... נשמת עמוק: "והגיענו לזמן הזה!"

1 אביה, ר' אברהם יצחק נריה, נפטר בערב ראש השנה של השנה המדוברת.

הייתי קטנה, לא הבנתי, איך אתה יכול להמשיך לברך? - ואתה בוכה וממשיך... אהבת ה' יקדה
בך כל כך חזק... היה לך קשה סבא, אך המשכת לעמוד מול הרבוננו של עולם, כבן לפני אביו...
נכדתו, רבקה נריה

"אתה זוכר" את ערבות הנגב, "ופוקד" את המדינה!

בליל ראש השנה היה הרב נריה זצ"ל שרוי בעולמות עליונים.
כולנו סיימנו זה מכבר את התפילה וסעדנו סעודת חג, והוא נותר עדיין בהיכל הישיבה שעה
ארוכה, שקוע בתפילה ומבקש בדמעות: "מלוך על כל העולם כולו בכבודך".
בספרו, מועדי רא"ה (עמ' 8) מתאר הרב נריה את תפילתו רבת ההוד של הרב קוק זצ"ל בראש
השנה, ומציין: "פעם ארכה תפילתו של הרב שעה שלמה, ועל אותה שעה אמר בנו מו"ר הרב צבי
יהודה: "תהא השעה הזאת שעת רחמים ועת רצון מלפניך".
ובאותה שעה שקראתי את הדברים, למדתי לדעת מהיכן נטל הרב נריה את סוד תפילתו הארוכה
בליל ראש השנה.

אבל למחרת היום, בעוברו לפני התיבה בתפילת מוסף, היה הרב נריה יורד "מן ההר אל העם"
(שמות י"ז), במגמה לשתף אותנו בתפילתו וללקט את הניצוצות החבוים בהווית חיינו באותם
ימים, ימי בנין הארץ ותקומת המדינה.
כשהגיע הרב נריה בפיוט "וכל מאמינים", לפיסקה "שהוא לבדו הוא, הממליך מלכים ולו
המלוכה" - זקף קומתו בדום מתוח, והמליך את ה"ממליך מלכים" למלך על כל הארץ בניגון "עוד
לא אבדה תקוותנו" שבשירת התקווה.
וכשהתרונו קולו ב"ויתיו כל לעבדך" הרעים בעוז את צלילי המנון הפלמ"ח, ולנו נשמע הלחן
בערך כך: ויתיו כל לעבדך - לאור היום ובמחשך,
ויגידו באיים צדקך - אנו אנו הפלמ"ח.

הגיע סדר זכרונות: הרב נריה פתח ב"אתה זוכר מעשה עולם", וקולו רוטט בבכי כבוש, במנגינת
"בערבות הנגב איש מגן נפל" - ולפתע נחנק קולו והוא פרץ בבכי מר, עמדנו אחריו ולבנו מפרפר
בחיל ורעדה. כבר אז חשתי בכל נימי נפשי שאין כאן מעין "גימיק" המכוון לצווד את ליבנו, ולא
"שעטנז" מלאכותי של ערוב ישן בחדש, אלא דבר מה עמוק ונועז: מין נוסח מקורי של חסידות ארץ
ישראלית חדשה, לא ידעתי פישרה.

היום, דווקא על רקע המשבר הלאומי, המביא רבים, גם במחננו, לפקפק בערך המפעל הציוני,
ועל רקע המאבק על דמותה היהודית של המדינה, הנראה לעתים כה פתטי ונואש בעיני קטני
אמונה, אני שב לתפילת הימים הנוראים של הרב נריה ומוצא בה נוחם ותקווה.
הרב נריה ביקש להעלות בניגונו את החול אל הקודש ולחיות בתפילתו את דברי הרב זצ"ל
(אגרות הרא"ה א.קסד): "הישן יתחדש והחדש יתקדש". למעלה מזה: הוא ביקש רחמים על "התקווה"
של המדינה, וקרא ללוחמי הפלמ"ח מערבות הנגב, ממרומי הגליל ומהרי גוש עציון, שיעלו ויבואו עד
שערי שמים ויאמרו לפניו יתברך זכרונות, כדי שיעלה זכרון מדינת ישראל, לפניו לטובה, ויפקוד

בחמלה וברחמים את מפעל שיבת ציון על כל יסוריו וחבליו, בזכות כל הלוחמים והמוסרים נפשם למענן, חובשי הכיפה וגלויי הראש גם יחד.

בעת האחרונה ניסו "שועלים קטנים מחבלים כרמים" (שיר השירים ב.טו), לפגוע בדמותו של הרב נריה, ולהקניט אותו בדברי שקר, על שסר כביכול חינה של המדינה בעיניו, ועל שביקש כביכול לשנות פסיקה בתפילה לשלום המדינה, בעת זעקתו כנגד הנהגה כושלת המבקשת לקרוע לגזרים ארץ חמדה.

אבל אנו, ששמענו את "הממליך מלכים" שלו בהמנון "התקווה", ובכינו עמו ב"אתה זוכר" בניגון "בערבות הנגב", מעידים נאמנה כמה אהבה היתה בלבו לכל המפעל, וכיצד ידע להטמיע בנפשנו אהבה זו מתוך קישורה לסלעי יסוד של נצח, ומתוך הרמתה לאידיאל הנישא של תיקון עולם במלכות שד"י.

הרב קוק זצ"ל כותב בספרו אורות (אורות ישראל 1, ז), שנים רבות לפני קום המדינה: "אין המדינה האושר העליון של האדם. זה ניתן להאמר במדינה רגילה שאינה עולה לערך יותר גדול מחברת אחריות גדולה... מה שאין כן מדינה שהיא ביסודה אידיאלית, שחקוק בהוויתה התוכן האידיאלי היותר עליון שהוא באמת האושר היותר גדול של היחיד.

מדינה זו היא מדינתנו, מדינת ישראל, יסוד כיסא ה' בעולם, שכל חפצה הוא שיהיה ה' אחד ושמו אחד, שזהו באמת האושר היותר עליון.

אמת שאושר נשגב זה צריך הוא לבאור ארוך כדי להעלות אורו בימי חושך, אבל לא מפני זה יחדל להיות האושר היותר גדול".

זכה מורנו ורבנו הרב נריה זצ"ל, ליטול דבריו הנשגבים של הרב, ולהעלותם דרך עולם הניגון עד כסא הכבוד.

ואנו, שזכינו להיבנות מתפילתו - אין דומה לה - לפני נורא תהילות, ולמדנו את ניגונו המיוחד, הנדרש כל כך כדי להעלות את אור אושרה של המדינה בימי חושך אלה, אוחזים היום בשיפולי גלימתו ושואלים בדמעות:

"ריבוננו של עולם, מי יתן לנו תמורתו?"

ח"כ הרב חנן פורת¹

הקפדת הרב בתקיעת שופר

כבעל תוקע זכורני הקפדתו המיוחדת על התקיעות. גם בשנה האחרונה, עת שכב ביום ב' דראש השנה בחדר צדדי, קרא לי לאחר התפילה, ונדהמתי לגלות עד כמה שם לב לפרטים שאף העומדים סביבי לא הבחינו בהם. הקפדתו נבעה מידע מעמיק שבא לידי ביטוי במאמריו ובספריו הרבים. לכל הקפדה נתן הסבר וטעם, ולא קיים דברים רק כמצות אנשים מלומדה.

הרב שמואל בירנבוים²

1 מתוך "ויהי כנגן המנגן" (עמ' 19-16).

תפילת ראש השנה הראשונה ליד שריד בית מקדשנו*

היתה לי זכות בשנה הראשונה שעליתי ארצה, התגוררתי עם גיסו של הרב צבי יהודה ז"ל בביתו (הוא הלך לעולמו בגיל צעיר). והוא בערב ראש השנה עשה שני דברים שאני מחזיק לו טובה עליהם: א. נכנס אתי לקבל ברכת החג מהרב איסר זלמן מלצר זצ"ל ראש ישיבת עץ חיים שהיה גר בקרבת מקום. אני, שבאתי מרוסיה, כל העניין הזה של ללכת לאיזה גדול לקבל ברכה בערב ראש השנה - לא היה בסביבתי דבר כזה. ב. אחר כך אמר לי: בוא נלך להתפלל ליד הכותל.

בתפילת ליל ראש השנה הלכתי להתפלל איתו ליד הכותל. היה מניין מצומצם ליד הכותל. האנגלים לא הרשו להדליק שם איזה לוקס רציני, והיה שם איזה פנס קטן מואר. במניין הזה השתתף גם הרב חיים זוננפלד ז"ל, ובודדים מהעיר העתיקה. זו היתה חוויה מיוחדת של ערב ראש השנה ליד הכותל. ומאז כל זמן שאפשר היה ללכת לכותל, היינו הולכים בליל ראש השנה...

זה עזר לי הרבה מאוד בתפילות ראש השנה, באותם תשע עשרה שנה שהיינו מנותקים. בליל ראש השנה, התרכזתי מאוד בתפילה, בזה שציירתי לנגד עיני שאני ממשיך להימצא על יד הכותל. זה כמובן הוסיף...

אכן, להתפלל בערב ראש השנה ליד הכותל - זו הרגשה אחרת.

מדברי הרב נריה זצ"ל

בחלוקת הסוכריות הרב שם לב גם לילדה קטנה

זכור לטוב המנהג המפורסם שהרב חילק סוכריות לתלמידי הישיבה. הילדים שלנו כל ערב יום כיפור הזדרזו לעלות ולהתפלל בישיבה על מנת לזכות בחלוקת הסוכריות. שנה אחת בתנו רעות, שהיתה קטנה, נעמדה מרחוק מכיון שהבחורים עמדו לפניה. הרב "קלט" אותה מרחוק - עצר את החלוקה, קרא לה בשמה, נתן לה את הסוכריה, והמשיך בחלוקה הרגילה. הדבר השאיר רושם רב על רעות.

הרב שמחה ויסמן¹

ערב יום הכפורים האחרון בחייו

וחזרה לזכרונות הילדות ... שבת שבתון ... היום הקדוש ביותר בשנה ... יום הכפורים עם סבא... תמיד אתה ואבא הייתם בתענית דיבור. ולא הבנתי: אתם יכולים לדבר, או לא? איך אתם מתפללים, ולא מדברים איתי? - ראיתי אותך בתפילה, לבוש קיטל לבן, בפנים חוורות מהצום, עיניים בוערות, כמלאך אלקים ... התפללת כבן המתחטא לפני אביו ... כעבד לפני רבו ... "סלח לנו, מחל לנו, כפר לנו..."

2 מתוך "נרו מאיר" עמ' 121.

* סופר תוך כדי שיעור ב"מאורות" בשנת תשמ"ח. את המעשה הביא לידיעתנו הרב אורן לש.

1 מתוך "נרו מאיר" עמ' 122-3.

ושבו מיטשטשת התמונה ומתבהרת מחדש... ערב יום כיפור תשנ"ו. בית החולים איכילוב. אתה שוכב במיטה, חוור וחלש, בכל זאת שמת את הטלית על ראשנו, וברכת אותנו, לכאורה, כמו תמיד... כולנו בכינו. גם אתה וכם אנחנו. הִבְנָו שזו הפעם האחרונה... הגענו אחר כך לכפר הרא"ה. ערב יום כיפור בלי סבא, סבא בבית חולים... בסעודה המפסקת בלעתי את דמעותי. הכל כל כך מוזר, כל כך שונה... כל כך חסר... ואז - צלצל הטלפון... על הקו, שוב, מישהו השואל מה שלום הרב נריה. עניתי את התשובה הכואבת והסטנדרטית: "מצפים לישועה, בעזרת ד'". ה"מישהו" ביקש את הטלפון שלך בבית החולים. "אסור לי לתת" עניתי. ואז הוא הזדהה: "מדבר דדי גראוכר. בבקשה, תני לי את הטלפון, אני הבן שלו!" רק מטון דבריו נמלאו עיני דמעות... עניתי לו: "אני נכדה שלו, וגם לי לא נתנו את הטלפון, השגתי אותו בדרך עקיפה..." "אנא ממך", הוא ביקש "תתקשרי, ותבקשי רשות לתת לי את הטלפון". התקשרתי. אתה וסבתא עניתם פה אחד: "לדדי? - ודאי! הוא בן שלנו!" התקשרתי אליו, והודעתי לו שהוא יכול להתקשר. פתאום קלטתי, שבאמת לא רק אנחנו הילדים של סבא.

נכדתו, רבקה נריה

תאור תפילת הנעילה תוך כדי מלחמת יום הכיפורים

ביום הכפורים של שנת תשל"ד היינו חברי שבט "שחם" תלמידי השמינית בישיבה. עד שעת הפסקת הצהרים הקצרה שבין תפילת מוסף לתפילת מנחה - לא ידענו דבר מהמתרחש. ספונים היינו בתפילתנו בגבעת הישיבה. עם החזרה לתפילת המנחה, החלו התלחשויות לא ברורות על כך שמשוה קורה. אני נחתי על הדשא ליד "סוכת שלמה", והבחנתי במטוס קל שנע בסביבתנו. התפלאתי ביותר, כי הכריזו שביום שבת השבתון לא תהיה כל תנועת מטוסים. אחרים העידו ששמעו כבר בשעות הלילה תנועה רבה של כלי רכב בכביש הראשי. חברינו בני כפר הרא"ה (יובל פרידמן וצביקי ברח"י) סיפרו על אוטובוסים שהגיעו, על גיוס אנשים במרכז הכפר, ועל ההוראה לחפור חפירות מגן. למרות ידיעות אלו - לא הִבְנָו שום דבר ברור. תפילת המנחה של ר' שמשון קורמן נסתימה. התחיל הרחש של "אשרי יושבי ביתך" שלפני "נעילה". הרב נריה, כדרכו, קם ממקומו, לעמוד כשליח צבור ל"קדיש" לפני "נעילה". בהגיעו למקום החזן, במקום להתחיל ב"קדיש", הוא הסתובב ופנה - עטוף בטליתו - לקהל המתפללים. הוא פתח וזעק כמתפלל כלפי שמים, כמוסר מידע המחייב התעוררות וכוונה בתפילה שלפנינו: "בחורי ישראל נלחמים בגבורה... באמצע היום הקדוש פתחו אויבינו במתקפת רשע עלינו... ממצרים, מסוריה... רבים מחיילינו נפגעו... נתחזק בתפילה..." לא הכל הבנו... המשפטים נאמרו בבכי קורע לב ובהתרגשות.

הוא הסתובב ועבר ל"קדיש" כשקולו חנוק, גועה בבכי...

אולם הישיבה הישן (בנין ה"כיפה") התמלא ברחש של התרגשות. ענינו את ה"אמן" האחרון של חצי הקדיש לפני תפילת הלחש ועמדנו לתפילה - עדיין לא מבינים הכל... רבים מאתנו לחשו

תפילתם בהתעוררות ובכוונה עצומה. חשבנו על כל מה שצריך לכוון להצלחת הקרב ושלום חיילינו...

היתה זו התעוררות והתרגשות בתפילה שכמוה אני לא זוכר... מאוחר יותר שמנו לב שבנין השיבה הוא המקום היחיד באזור שנותר בו אור. הכל מסביב היה חשוך. רק מאוחר יותר, אחר הבדלה, הורו לנו לכבות את האור... כשאני כותב את הדברים - עודני מתרגש.

תפילת נעילה, שההתעוררות בה חיברה אותנו בעצמה רבה כל כך לעם ישראל, לארץ ישראל, לחיילינו - זכרונה מעורר בי כל פעם התרגשות מחדש. נושא אני מאז את חווית השייכות לכלל העם, לנופלים, למה שקורה מסביב - כזכרון בעל משמעות מיוחדת. בתפקידי הנוכחי בצה"ל, מקבל זכרון זה מימד נוסף - אישי וכלל ישראלי... אל"מ מרדכי יוגב¹

לידתו של השיר "ירושלים של קודש"

אחרי מלחמת ששת הימים, בהתרוממות הרוח של ראש השנה ויום כיפור, התחיל להתנגן בראשו של בעלי זצ"ל, השיר "ירושלים של קודש", לפי המנגינה של "ירושלים של זהב". בימים שבין יום הכפורים לסוכות - הוא היה מאוד שקוע בזה, וכל פעם הוסיף חרוז, הוסיף ותיקן. והנה הגיע חג הסוכות, ועדיין כל ההרגשות והחוויות לא באו לדידו לידי ביטוי. כשבחול המועד התנסח בראשו איזה חרוז נוסף, והוא לא היה יכול להעלות את זה בכתב מפאת חול-המועד - הוא ביקש את כל אנשי הבית להשתדל לזכור את החרוז, ואם נמצא מישהו צעיר שלא קיבל על עצמו להמנע מכתובה - היה מעביר את זה לאחירותו. בדרך כלל הימים בין יום הכפורים וסוכות היו ימים מאוד עמוסים. לעתים קרובות היתה עוד ערימה של כרטיסי "שנה טובה" שלא הספיק לענות עליהם, והוא קרא את זה "חבילות עבירות שבין אדם לחברו", והשתדל עד סוכות לענות על כל המכתבים. כמו כן ענין ארבעת המינים: היו באים אליו כל מיני אנשים לשאול את דעתו על אתרוגם. גדלו אצלנו בבית הדסים, והיו אנשים עם "חזקות" שהם מקבלים אצלנו הדסים. והיינו במתח שמא לא יהיה בידינו לספק את כל התצרוכת. והוא היה צריך למיין אותם לפי מידת הטיב שלהם, וענין זה נדחה הרבה פעמים עד יום-יומיים לפני החג. וכמובן שיש להקדיש זמן לבנין הסוכה. ואם נוסף על כל האמור לעיל שרתה ה"מוזה" והוא היה עסוק ומרוכז בשיר - הרי ענין השיר עמד בסדר עדיפויות ראשון, וזקוקים היינו להרבה "סייעתא דשמיא" כדי להספיק הכל, ולזכות להכנס רגועים ל"חג שמח". אך לביל סוכות זכה השיר "ירושלים של קודש" להיות מושר על-ידי כל בני המשפחה והאורחים, בשנה ההיא ובשנים שלאחר מכן².

הרבנית רחל נריה תחי'

1 מתוך "נרו מאיר" עמ' 96-97.

2 כדי לזכות את הרבים צירפנו לכאן את השיר בעמודים הבאים.

ירושלים של קודש*

ההר הטוב משכן ארון,
אליו משה ערג,
בו יעלה העם ברן
- בהתקדש כל חג!

במרום ציון, ירושלים
- מגדלו בנה דוד,
היית לנו לעינים
נכספנו לך תמיד.

בחנוכת היכל ודביר
שערים נשאו ראשם
תפילה נִשָּׂא בהלל ושיר
- המלך החכם.

מירושלים שלמעלה
שכינה מרום עולם
- ירדה, שמה מאהל לה
"עיני ולבי שם"!

פזמון: ירושלים...

קרנו בזוהר פִּהֶנְךָ
- מפז מנורה, שלחן,
בקע עלה קול לויך
- נוגנים על הדוכן.

ושיר לשיר יביע אמר
קול עולי רגלים,
מבכורים, מקציר העמר
- המון בהמות גלים.

קֹדֶשׁ נצח זאת העיר
חזון כל אחרית,
ולה נשירה מזמור שיר
החל מבראשית.

פזמון: ירושלים של קדש,
תקות דור ודור
שמך לנו תמיד
- שיר מזמור.

עת בשלם עמדה סכה
יין מלכי-צדק משומר,
זָהר האב כאבוקה
- נוהר אל זה ההר.

עם בן יחיד מני חברן
צעד בחדרה,
שגיב קדוש הזכרון
- של קדמת עקדה.

עומד האב בדחל אהב,
איתן בהר המור,
וברוחו עולה בלהב
יצחק לקראת האור.

פזמון: ירושלים...

מוצב סולם בדומיה,
מרקיע לשחקים.
מצבת אבן שתיה
יעקב מקים.

*מתוך "צניף מלוכה", עמ' 161-163.

בהגדע זרוע עוזד,
אמונים נשבענו לד':
"ירושלים אם אשכחך
גם ימיני תשכח!"
עם גולה אסיר תקוה
לציון דרש
ובעת טולטל - תמיד קבע
- זכר למקדש.
וכל עוד זכרך בער יקד
בעמקי לבב,
על נצחך העם נעקד
שמך לא נשא לשוא.
פזמון: ירושלים...
עתה באנו שוב אליך,
חוברנו לך יחדיו.
בעז העפלנו מגדליך
- בסערת הקרב.
דם נעורים צלול מיין
זרם בפרץ כל קיר
יתום ושכול ודמעות עין
- למענדך העיר.
צונחי צה"ל - טובי בניך,
האדירו שם בגבורים,
הפכו ישועה חומותיך
- תהילה בשערים
פזמון: ירושלים...

עיר עז לנו לתפארת
- משוש לכל ערים
קרית מלך מעוטרת
- לה סביב הרים
פזמון: ירושלים...
בחרת קדש עם עמד
מול עזרת-כהנים,
כהן-גדול פסע, צעד,
נכנס לפני-לפנים.
בהוד נראה מאז נזכר:
שער מזרח - נוצץ, נצב
דלתותיו של ניקנור
נחשת כזהב.
פזמון: ירושלים...
ועת מקדש שומם וריק
- ראה יוצא שועל,
רבי עקיבא אז שָׁחַק,
האמין, צפה אל על.
כי עוד יעלה יחג עם רב,
במקום שועל ותן,
ירושלים של זהב
- לרעיתו נתן
פזמון: ירושלים...
מאז גלינו מְקַנְנֵנו
- "איכה יועם זהב"
חי חזונך בקינותינו
- בליל תשעה באב

וישראל אשר נחית עם הסגולה יעלה יבא עם זו קנית לקראת הגאולה. פזמון: ירושלים...	מאחר כתלנו יושב-תהילות - מעולם משם לא זו שוב מאזין קושב תפילות כבמקדש מאז. ולב-הכתל לעגומים לכל אובד, נדח, שפע עז ונחומים - כמעין יָפֵד. פזמון: ירושלים...
תביאם ותטעם בנחלת ההר עוד תנשאם ותשמיעם - בתקוע קול שופר. יבוא גואל לשבי פשע בירושלים הבנויה, קומי אורי בפדות וישע ציון - הללי-יה!	ומול דביר קדש לברית-ואות עם תפילין עוטר ולעומתו מטוטפות קול מבשר ואומר: עוד יקום לתלפיות בית-תפילה לכל עמים. כבשנים קדמוניות מקדש-כמו-רמים.

כפר הרא"ה, בין יום-כיפור להושענא-רבה, התשכ"ח

דברי התורה של אבא בחג הסוכות

אצל אבא זצ"ל נתקיימו דברי הרב קוק זצ"ל בהקדמה ל"אורות התשובה", באמרו "כי כל זמן מאיר בתכונתו" (מתוך אגרות הראי"ה שעי"ת). קדרות ימי בין המצרים, אימת הדין בימי התשובה, ולחילופין, שמחת חג הסוכות.

בכל יום מימי החג נהג אבא לומר דברים בענין האושפיז של אותו יום, ולקרוא פסוקים הנוגעים לו.

זוכרת אני, בא' דחול המועד סכות, יומו של יצחק, הרחיב אבא בענין המאבק של יצחק מול רועי גרר.

מצדם של רועי גרר רואים מדיניות של "אדמה תרוכה" - השחתת כל זכר לנוכחותו של אברהם במקום: "וכל הבארות אשר חפרו עבדי אביו בימי אברהם ... סתמום פלשתים וימלאום עפר" (בראשית כו,טו). יצחק חוזר ומזהה את הבארות, חופר אותן ומקפיד לקרוא להם "שמות כשמת אשר קרא להן אביו" (שם פסוק יח).

אבא זצ"ל ראה כאן סימנים לסגנון המאבק של אומות העולם, שמבקשים להשבית זכר ישראל מעל אדמתם, ומנגד, מאמציהם של עם ישראל להחזיר עטרה ליושנה, לשוב אל מקומות אבותיהם ולחדשם כמקדם.

עוד דיבר אבא זצ"ל כנגד דברי פרשנים בני ימינו, המציירים את דמותו של יצחק כאישיות פסיבית, מעין צילו של אברהם אביו.

אברהם, העברי הראשון, סלל דרך בעבודת ה', רצופה במידת החסד. יצחק בנו, ספג אותה בדרך חינוכו ולמד אותה מפיו - "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת אחריו ושמרו דרך ה'" (שם יח.יט).

אולם, יצחק ביצע תפנית משמעותית, בהיות עבודתו מיוחדת במידת הגבורה. מול אהבת ה' של אברהם - "זרע אברהם אֶהְיֶה" (ישעיה מ.ח) - מוצאים אנו אצל יצחק את הדגש על היראה - "וישבע יעקב בפחד אביו יצחק" (בראשית לא.נג). לו היה יצחק דמות פסיבית, לא היה מסוגל לפתח מידה אחרת בעבודת ה'. ייחוד עבודתו של יצחק, בשונה מאביו, מלמד על היותו אישיות עצמאית, הראויה לייחד עליה שם שמים בנפרד: "אלקי אבי אברהם ואלקי אבי יצחק" (שם לה.י).

בחג הסוכות תשנ"ו, ואבא זצ"ל על מיטת חוליו, באנו לבקרו ביום שאושפיוז היה משה רבינו. ביקשתי מאבא לשמוע על משה, וכה זכורים לי דבריו:

ההספד הטוב ביותר על משה נאמר על ידי הקב"ה. במסכת סוטה (יג.ב) מתוארת קבורת משה: "מלמד שהיה משה מוטל בכנפי שכינה... והקב"ה אומר: "מי יקום לי עם מרעים, מי יתיצב לי עם פֶּגְלֵי און" (תהלים צד.טז). בפשטות מפרשים את דברי הקב"ה: "מי יקום לי עם מרעים" - להוכיחם, לעמוד כנגדם. אולם, הסביר אבא, יש גם פירוש אחר:

"מי יקום לי עם מרעים" - עם החוטאים, עם פושעי ישראל? מי עוד יקום כמשה, "שהדבר תלוי בו, שאם יתפלל עליהם, לא יִכָּלֵם?" (ברכות לב.א). מי עוד כמשה, יסרב להצעות מפתות: "ואעשה אתר לגוי גדול ועצום ממנו" (במדבר יד.יב), ויעמוד לפני הקב"ה בתפילה, עד שייענה: "סלחתי כדברך" (שם פסוק כ) ?

בתו חיה מאיר, כוכב השחר

תאור חג הסוכות האחרון בחיי הרב

בימים נוראים - עד פטירת בנו אברהם יצחק זצ"ל - היה הוא שליח צבור. הצבור שר איתו, הוא שר את הצבור, והתפילה עצמה היתה שירה. לראותו עובר לפני התיבה - בוכה ושר, שר ובוכה - זו היתה חויה שאינה נשכחת.

ביום הכפורים, אחרי ה"זכור" הכללי, היה הרב נר"ה אומר יזכור על חללי הישיבה. עד השנה שעברה זכו באי הישיבה לראות יהודי מעל גיל שמונים, מחזיק-מחבק בידיו ספר תורה - ובוכה על כל תלמיד ותלמיד...

בסוכות, למרות חולשתו, התעקש לעמוד בתפילת שמונה עשרה. הרופא סבור היה שזהו מאמץ גדול מדי, אך הרב נריה עמד "בכבוד" - תרתי משמע.

בסוכות, אחר תפילת שחרית, בקשני הרב לישב לידו. הוא התעניין כיצד נקלטו התלמידים החדשים בישיבה (שעוד לא הכירם).

הרב שמחה אריאל¹

חול המועד האחרון בחיי הרב

באופן אישי, הזכרון הרגשי החזק ביותר שיש לי מהרב נריה הוא יום הכיפורים. הרב נריה הקדים לקבל את פני יום הכפורים. כשאנחנו בבית עוד אכלנו סעודה מפסקת - כבר היה הרב נריה בדרכו לישיבה.

הוא היה נכנס לביתנו, אני חושב שהיה כבר עטוף בטלית, לאחל לאבא ז"ל ולכולנו גמר חתימה טובה. זה היה אצלנו חלק מהאווירה הקדושה של הכניסה ליום הקדוש.

בערב יום הכפורים הראשון אחרי שאבא ז"ל נפטר, כשאכלנו סעודה מפסקת, פתח הרב נריה את הדלת, עמד ובכה - וכולנו בכינו איתו.

בחול המועד סוכות האחרון בקרתי את הרב נריה בפעם האחרונה בתוך סוכתו. כשנכנסתי היו שם עוד אנשים ורבנים חשובים. הרב נריה קרב אותי אליו, והחזיק בידי חזק כל זמן שדיבר עם כולם. גם כשהלכו עוד הוסיף להחזיק בי והוסיף דברים מיוחדים לי (שלצערי אני לא זכרתי). הרגשתי שהוא מחזיק ומאמץ אליו את ההורים, את המשפחה, את השכנים ואת אנשי הכפר. כך נפרדתי ממנו.

אלי בר-זי²

הרב היה במרכז המעגל בשמחת תורה

עד היום בכל שמחת תורה מלווה אותי שמחתו של הרב וריקודו בבית-הכנסת בכפר הרא"ה: רקד, שמח ושימח, שר את השירים המיוחדים לו לכבוד שמחת התורה. מדי פעם כשחש חולשה, ישב על אחד המושבים ומיד קם ושוב רקד כשהוא במרכז המעגל, מקבץ סביבו ילדים וזקנים כאחד.

בתחילת דרכנו בסוסיא, התקבצנו משפחות צעירות מכל רחבי הארץ. התכנסנו בבית-הכנסת ביום חול, שבת ומועד. כל אחד הביא את מנהגו מביתו. אנו, אנשי כפר-הרא"ה, הבאנו אף אנו את מנהגינו מהבית, ורבים מהמנהגים היו אותם ניגונים נפלאים של תפילות הימים הנוראים שניגן הרב בישיבה, השירים של שמחת-תורה, הניגון של "כגוונא" בערב שבת, שמחת בית-השואבה שהיה למסורת בבית הרב נריה בכפר ועוד.

אהרן פניאל³

1 מתוך "נרו מאיר" עמ' 132-133.

2 מתוך "נרו מאיר" עמ' 45-47.

3 מתוך "נרו מאיר" עמ' 53.

תיאור שמחת תורה האחרון בחיי הרב

מנהג היה בכפרנו שהרב מתכבד ב"חתן בראשית", וכמובן לאחר התפילה הוזמן הצבור לביתו לקידוש מיוחד של "חתן בראשית". קידוש זה היה אך המשך טבעי ל"שמחת בית השואבה", שהתקיימה תמיד בסוכתו והפכה למסורת של קבע. כמה סמלי הדבר שגם בימיו האחרונים כאשר מצבו הגופני החמיר, לא ויתר על שמחת בית השואבה בסוכתו, ובמאמצים מיוחדים שר את השירים המקובלים, קרא את הפסוקים המתאימים והנחה את הערב. בשמחת תורה כבר לא היה הרב מסוגל להגיע להקפות, ואנו, חברי הכפר, הרגשנו צורך לשתף אותו בשמחה ולהיות אתנו בהקפות, וכך הקדנו עם ספרי התורה מבית הכנסת לביתו וערכנו הקפה על יד מטתו. ראיתי את השמחה שבפניו ואת האור שבעיניו, וחשתי שטוב לו וטוב לנו להפרד במעמד יחודי וקדוש זה. כל כך סמלי הדבר שבדרך זו ובמעמד כזה נפרדנו, חברי הכפר, מהרב שחי בקרבנו מעל יובל שנים וליווה אותנו לאורך כל הדרך.

גדעון קלאר¹

1 מתוך "נרו מאיר" עמ' 38.